

UiT Norges arktiske universitet

Fakultetet for humaniora, samfunnsvitenskap og lærerutdanning.

Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi

En protestantisk statsdannelse i Bøhmen 1618

Remi Nedregotten

Mastergradsoppgave i historie ved lektorutdanninga

HIS-3980

HØST 2021

Forord

I en av mine tidligere praksiser som lærer skulle jeg ha kapittelet «Reformasjonen». Da jeg skulle forberede meg til denne timen bladde jeg igjennom kapittelet. Det som jeg oppdaget var at det stod mye om selve reformasjonen, men trettiårskrigen ble bare forklart på noen få linjer før selve sammendraget. Da ble jeg nysgjerrig og ville finne ut mer om trettiårskrigen, for jeg ville ha en enkel forklaring på hva den egentlig handlet om. Dette skulle vise seg å være mer komplisert enn først antatt og deretter begynte min økende interesse for årsakene til trettiårskrigen.

Jeg vil sende en takk til alle som har hjulpet meg underveis i skriveprosessen. Jeg vil spesielt takke min veileder Sigrun for uvurderlig hjelp med både konstruktiv kritikk og oppmuntrende tilbakemeldinger. Jeg vil også takke min samboer Martine som til tider har vært nærmest en alenemor for at jeg skulle få tid til å skrive masteroppgaven min.

Innhold

1.0 Introduksjon til masteravhandling	1
1.1 Begrunnelse for tema og problemstilling	1
1.2 Historiografi	4
1.3 Kilder	8
1.4 Oppbygging av oppgaven	12
2.0 Teoretiske perspektiv	13
3.0 «Europa frem mot bøhmenopprøret»	18
3.1 Bøhmenopprøret	18
3.2 Freden i Augsburg 1555	20
3.3 Kristelige reformbevegelser	21
3.4 Konsilet i Trent	23
3.5 Motreformasjonen vinner terreng	25
4.0 Avsettelsen av keiser Rudolf den 2	29
4.1 Feiden mellom Rudolf og Matthias 1606	29
4.2 Konsekvensene av borgerkrigen i Habsburglandene	30
4.3 Stendene og makten	33
4.4 Hvordan majestetsbrevet (1609) påvirket re-katoliseringen til matthias	35
5.0 Den nye keiseren og komposisjonspolitikken	37
5.1 Hvordan skulle Klesl og Matthias løse de konfesjonelle uenighetene i riket?	37
5.2 Hvorfor oppstod det konflikt i den østlige delen av riket?	39
5.3 Fra katolsk til protestantisk jord	39
5.4 Motreformasjonen i habsburglandene	41
5.5 Politisk autonomi til stendene i Bøhmen	42
5.6 Ferdinands vei til makten	44
6.0 Krisen i Habsburglandene	48
6.1 Bøhmenopprørets utløsende årsaker	48
6.2 Stendene og regent i lys av Kalvins lære	50
6.3 Hva forteller Apologia og svaret fra keiseren?	52
6.4 Støtten til protestantene i Bøhmen	55
6.5 Den manglende støtten til Bøhmen	56
6.6 Den bøhmiske konføderasjonen	58
6.7 Hvilken type stat skulle Bøhmen bli?	60
6.8 Kampen mellom valgmonarkiet og absolutismen	61
6.9 Restitusjonsediktet, Westfalen og Absolutismen	63
7.0 Konklusjon	65

1.0 Introduksjon til masteravhandling

1.1 Begrunnelse for tema og problemstilling

Konfesjonskrigene som herjet Europa fra 1517-1648 var en turbulent tid med mange konflikter. Hovedtemaet for denne oppgaven er bakgrunnen for trettiårskrigen (1618-1648), og jeg vil hovedsakelig se på årsakene til bøhmenopprøret i 1618 og drøfte noen perspektiv på hvorfor det eskalerte til en internasjonal konflikt. I Bøhmen var det i 1618 en protestantisk adel som samlet seg i Praha for å legge inn en klage på at enigheten om religiøs toleranse var brutt. Inne i Hradschin slottet i Praha satt to katolske rådsherrer som var innsatt av keiseren. Keiserens rådsherrer var katolikker og erklærte at denne protestantiske forsamlingen var et lovbrudd og ga dem beskjed om å avslutte forsamlingen. Dagen etter denne ordren bestemte den protestantiske adelen seg for å storme Hradschin slottet for å fjerne de to katolske rådsherrene. Deretter tok protestantene over makten helt til 1620 da keiseren gjeninntok byen og fikk avsatt de protestantiske opprørerne.

Befolkningen i Bøhmen var for det meste protestantiske, mens de som regjerte var katolikker.¹ Dette var ikke noe godt utgangspunkt for en fredelig sameksistens fordi Bøhmen var viktig for de som hadde keisertittelen for det tysk-romerske riket, og de var katolikker. For å forklare hvor viktig Bøhmen var vil jeg først redegjøre for hvordan det tysk-romerske riket var sammensatt, fordi det utgjør en bakgrunn for konflikten som utviklet seg til det vi kaller trettiårskrigen.

Den øverste lederen for det tysk-romerske riket var keiseren og det dynastiet som hadde kontroll over keisertittelen var Habsburg-dynastiet. Under keiseren fantes det sju kurfyrster som fikk delta i fremtidige keiservalg, den ene av disse sju kurfyrstene var kongen av Bøhmen, og derfor var Bøhmen et viktig område for det tysk-romerske riket.² Under kurfyrstene igjen fantes det vanlige fyrster. Felles for kurfyrstene og fyrstene var at de eide jord og hadde derav fyrstedømmer. Allikevel var det to ting som skilte en kurfyrste fra en vanlig fyrste, det ene var at kurfyrstene sine områder skulle aldri splittes og at kurfyrstens territorium var fristilt fra keiserens lover.³ Både fyrstene og kurfyrstene gikk inn i en felles institusjon som het «riksstendene», og disse fikk delta i enkelte avgjørelser som ble fattet ved

¹ Whaley 2011:430

² Wilson 2009: loc 626

³ Whaley 2011:23

riksdagen da riksstendene ble innkalt. Under fyrstene igjen fantes det tre stender som var kirken, adelen og borgerstanden. Disse utgjorde de «territoriale stendene» og hadde innflytelse på bestemmelsene til fyrsten. Det finnes mange forklaringer til hva trettiårskrigen handlet om, som oftest har konflikten blitt omtalt som en strid mellom katolikker og protestanter. Denne striden var imidlertid ikke helt forbeholdt religion, det var også andre forklaringer.

Etter reformasjonen hadde de fyrstene som ble overbevist av Martin Luther konvertert, og de ble etter hvert omtalt som protestanter. Denne nye retningen innenfor kristendommen hevdet at all verdslig makt var underlagt fyrsten, dermed førte det til at de protestantiske fyrstene forsøkte å sekularisere geistlig jord. Gjennom middelalderen hadde kirken forsøkt, og langt på vei lyktes i å frigjøre seg fra verdslig jurisdiksjon.⁴ Denne prosessen hadde ført til at kirken fikk innta en plass i det føydale systemet innad i det tysk-romerske riket.⁵ Før investiturstriden på 1100-tallet hadde keiseren hatt politisk og juridisk kontroll over kirken, men dette ble overført til pavemakten i kjølvannet av konkordatet i Worms 1122. I denne bestemmelsen var det slik at kirken selv skulle utnevne hvem som skulle være biskop eller abbed. Skillet mellom keiser og pave i utnevnelser av stillinger som tilhørte kirken var at keiseren overførte de verdslige privilegiene, mens paven overførte en ring og stav som symboliserte den spirituelle makten. Det at kirken fikk økt autonomi var følgelig med på å forklare bakgrunnen for konflikten som oppstod på 1500- og 1600-tallet da protestantene konfiskerte områder som hadde tilhørt kirken siden middelalderen. Områdene ble konfiskert av protestantene, mens keiseren hadde liten makt til å motvirke hendelsene som utfoldet seg. Denne protestantiske konfiskeringen av kirkelig jord var noe av kjernen i de religiøse konfliktene som varte helt opp mot freden i Westfalen i 1648. Tiden etter reformasjonen endret dermed maktbalansen i det tysk-romerske riket, siden enkelte fyrster fikk økt politisk autonomi gjennom tilgang til mer jord i det tysk-romerske riket.

Det som gjør temaet interessant var at på 1600-tallet dukket det opp forskjellige ideer på hvordan en stat skulle formes. En av de var tanken om at monarken skulle ha større autonom makt over sitt eget område. Fremveksten av protestantisme kan være noe av den ideologiske bakgrunnen for denne prosessen. For da protestantene tok over kirkens jurisdiksjon og inntekter ble følgelig responsen fra de katolske fyrstene at de også tok over inntekter og kirken i for å bekjempe protestantismen.⁶ Denne prosessen fortsatte gjennom

⁴ Berg 2017:34

⁵ Whaley 2011:26

⁶ Machardy 2016:48

trettiårskrigen og ved freden i Westfalen (1648) ble eneveldet et faktum i det tysk-romerske riket, ved at det var ulovlig å avsette en fyrste eller krenke makten til en fyrste.⁷ Etter freden i Westfalen ble ikke fyrsten avhengig av de lokale stendene for å fremme sine bestemmelser. Bøhmenopprøret i 1618 kan være et opprør mot denne utviklingen ved at det var de lokale stendene som avsatte kongen av Bøhmen. Det var denne opposisjonen til eneveldet som jeg vil studere videre i min masteravhandling.

For å forstå denne motstanden må man også se på resten av det tysk-romerske riket i samtiden. Det hadde forekommet en sosial differensiering med den adelige befolkningen i enkelte fyrstedømmer på 1500-tallet ved at de gikk fra å skaffe inntektene sine gjennom jordeiendom over til å innta stillinger i fyrstens byråkrati.⁸ Denne endringen lå etter i Bøhmen og derfor satt adelen fortsatt med stor politisk makt ved begynnelsen av 1600-tallet.⁹ For å forstå hvorfor den protestantiske adelen ble provosert til å gå i opprør mot kongemakten, vil jeg ta for meg utviklingen i tre faser. Den første fasen 1606-1611 vil være den intradynastiske feiden mellom keiser Rudolf den 2. (1576-1611) og hans bror og arvtaker keiser Matthias (1612-1619). Den sittende keiser Rudolf den 2. ble anklaget for å være mental ustabil og riket trengte i økende grad en leder som kunne løse de religiøse problemene i riket.¹⁰ Gjennom denne feiden underskrev Rudolf den 2. et dokument som het «Majestetsbrevet», der protestantene i Bøhmen fikk full religiøs toleranse i et forsøk på å få dem til å støtte Rudolf i konflikten med hans yngre bror Matthias. Den andre fasen fra 1612-1618 var en tid der keisermakten stod overfor to oppgaver. Den ene oppgaven var å innskrenke de protestantiske rettighetene fra Majestetsbrevet, mens den andre oppgaven var å skape fred og dialog mellom protestanter og katolikker. I den tredje og siste fasen (1618-1629) vil jeg se på de utløsende årsakene til bøhmenopprøret og hvordan det henger sammen med 1600-tallets ideer om hvordan en stat skulle utformes.

Problemstilling for oppgaven: Hvilken rolle spilte Majestetsbrevet (1609) for utbruddet av Bøhmen-opprøret, og på hvilken måte var Bøhmenopprøret et uttrykk for 1600-tallets statsbyggingsprosesser?

⁷ Peace of Westphalia VIII:1

⁸ Wilson, 2009: loc 14521

⁹ Whaley 2011:439

¹⁰ Wilson 2009: loc 1517

1.2 Historiografi

Offentlige spørreundersøkelser som ble utstedt på 1960-tallet spurte den tyske befolkningen om hva de syntes var deres største nasjonale nederlag. I denne undersøkelsen kom det frem at tyskerne anså trettiårskrigen som et større nederlag enn verdenskrigene, Napoleon og holocaust.¹¹ Allikevel var det ikke alltid slik, for i årene etter trettiårskrigen var holdningene mer positive. Ifølge Peter. H. Wilson, en av vår tids fremste eksperter på trettiårskrigen,¹² oppstod det en interesse for trettiårskrigen som var assosiert med «mediarevolusjonen» i første del av 1600-tallet. Her ble det prentet mye mer enn tidligere og man så første tegnene til en moderne avisproduksjon.¹³ Et eksempel på denne mediarevolusjonen var også til stede allerede i 1618 da bøhmenopprøret brøt ut, her ble det prentet ut omtrent 1800 pamfletter og hundrevis av flyers.¹⁴

Trettiårskrigen kom i skyggen av andre hendelser som den nye krigen mellom Frankrike og det osmanske riket mot slutten av 1600-tallet. Allikevel ble minnet holdt i live gjennom årlige feiringer til minne om freden i Westfalen. Trettiårskrigen og freden i Westfalen ble sett på med positive øyne helt mot overgangen til 1800-tallet. Freden i Westfalen ble ansett for å være den endelige konstitusjonen for det tysk-romerske riket og ga et fundament for fredelig sameksistens.¹⁵ Dette synet endret seg da Napoleon gikk til krig mot det tysk-romerske riket og til slutt oppløste riket i 1806.¹⁶ Heretter ble freden i Westfalen sett på som et nederlag i tysk historie.

I moderne historieskrivning har man imidlertid satt søkelys på andre diskusjoner rundt trettiårskrigen. Det ene er hvorvidt krigen var uunngåelig? Det andre er om trettiårskrigen var en tysk konflikt eller internasjonal konflikt? Og det tredje er hvilken rolle religion spilte i trettiårskrigen. Mens det fjerde var hvorvidt trettiårskrigen var en forutsetning for utviklingen av absolutismen?

Boken til Peter Wilson, «*Thirty Years' War: Europe's Tragedy*» (2009), tar hovedsakelig for seg trettiårskrigen, men også bakgrunnen for hvordan krigen startet.¹⁷ Hans tolkning er at trettiårskrigen var en politisk konflikt fremfor en religiøs konflikt. Wilson påpeker at krigen hadde forbindelser til større konflikter i samtiden, men holder fortsatt fast

¹¹ Wilson 2009: loc429

¹² Kuntsen 2013:117

¹³ Wilson 2009: loc 403

¹⁴ Whaley 2011:570

¹⁵ Whaley 2011:638

¹⁶ Wilson 2009: loc 437

¹⁷ Wilson 2009: Europe's Tragedy

ved at trettiårskrigen var en distinkt konflikt til forskjell fra det internasjonale perspektivet der trettiårskrigen er fremstilt som en proto-krig mellom habsburgerne og Frankrike. Han nedtoner det religiøse aspektet ved trettiårskrigen på grunn av at religion i tidlig moderne tid var noe som styrte alle retningslinjer for sosiale normer og atferd.¹⁸ I den grad konflikten gjaldt religion, så fremhever han skillet mellom to religiøse grupper; de som var moderate og de som var fundamentalistiske. De fundamentalistiske personene gikk til en hellig krig eller griper inn i konflikter fordi de har en overbevisning om at Gud er på deres side. Et annet diskutert tema angående trettiårskrigen er hvorvidt den var uunngåelig som følge av klimatiske katastrofer. Wilson nedtoner de økonomiske og økologiske belastningene som mulig årsak til at trettiårskrigen oppstod.¹⁹ Han begrunner dette med at store deler av riket var i fred frem til 1630-tallet. Samtidig varte freden i Augsburg uvanlig lenge og er en av Tysklands lengste fredsperioder.²⁰

Det som tidligere var trettiårskrigens store narrativ var at den markerte starten på absolutismen.²¹ Historikeren Joachim Whaley argumenterer imot dette grand-narrativet i «*Germany and the Holy Roman Empire: Volume I*» (2011) og påpeker at fyrstene i det hellige tysk-romerske riket var bare lensherrer og manglet direkte suverenitet over sine områder på 1600-tallet.²² Direkte suverenitet var først noe som fyrstene fikk mot overgangen til 1800-tallet. Whaley tar utgangspunkt i at det fortsatt var lover som keiseren kunne pålegge fyrstedømmene, men han nedtoner det faktumet at etter freden i Westfalen kunne også fyrstene selv innføre egne distinkte lover som gjaldt for deres område parallelt med keiserens egne lover. Etter freden i Augsburg skulle keiseren være en nøytral part i religiøse konflikter. Keiserens lover ville derfor være gunstige for freden i riket siden de skapte et felles lovverk som flere fyrstedømmer kunne samles under for å skape politisk stabilitet.

Det at keisermakten skulle være nøytral i religiøse saker var trolig noe som bidro til at keiserens lover fikk økt autoritet spesielt i områder med ulike konfesjoner. Allerede i 1526 ved riksdagen i Speyer ble det bestemt at det religiøse ansvaret skulle overføres til fyrstene fordi man tenkte at det ville undergrave radikale krefter.²³

Ved Freden i Augsburg ble det på nytt bekreftet at autoriteten over religionen skulle

¹⁸ Wilson 2009: loc 494

¹⁹ Her stiller Wilson seg tydelig i opposisjon mot «General Crisis Theory» siden at han nedtoner de strukturelle forholdene som tilhengerne av denne teorien fremhever.

²⁰ Wilson 2009: loc 527

²¹ Wilson 2008:554

²² Whaley 2011: *Germany and the Holy Roman Empire: Volume 1 (Oxford History of Early Modern Europe)*

²³ Whaley 2011:295 Fyrstene kunne selv velge hvorvidt de ville utøve Worms-ediktet (1521), som forbød tekstene til Martin Luther.

håndheves av fyrsten. Freden i Augsburg forseglet utviklingen som var underveis både før og etter 1555. Det vil si at utviklingen fortsatte uten noen revidering av freden. Ett smutthull i denne loven var at de frie byene ble aldri nevnt og dermed stod byrådet mye friere til å iverksette reformer eller å beskytte byene mot endringer. Bestemmelsene angående de frie byene for det tysk romerske riket var at de skulle akseptere både katolikker og protestanter. I praksis hadde de religiøse motsetningene etter 1555 lite med religion i seg selv å gjøre, ifølge Whaley, også i de områdene som tilhørte kirken. Religion ble først og fremst viktig når det gjaldt å stabilisere et område. For at innbyggerne skulle akseptere fyrstens jurisdiksjon, ble det derfor viktig med en religiøs homogen befolkning som ikke var i opposisjon til fyrsten. Whaley påpeker at perioden etter 1555 var en konsolideringstid der fyrstene skulle konsolidere makten sin.²⁴ Det var viktig for fyrstene å få kontroll over kirken fordi de fikk de utvidet sin autoritet; ved at de overtok fattighjelp, utdanning, giftemål og en større involvering i den private sfæren for sin befolkning.²⁵

Da krigen brøt ut hevder Whaley at krigen var en religiøs krig fordi enhver konflikt i det tysk-romerske riket omhandlet religion. De geistlige rettighetene som de tyske fyrstene hadde, var noe av de viktigste årsakene til å utvide sin makt. Dette gjaldt for øvrig også keiseren for etter at keiser Ferdinand den 2. hadde gjeninntatt Bøhmen ble det klart at han ønsket å konsolidere makten sin i det tysk-romerske riket.²⁶

En annen del av oppgaven min vil være å se på hvordan Habsburgerne forsøkte å få kontroll over geistlige områder som var blitt sekularisert av protestantene. Det å ta tilbake jor-dområder som tidligere hadde tilhørt kirken var viktig for habsburgerne. For gjennom en re-katolisering ville de dermed få økt kontroll over sine innbyggere for det ville da gjøre protestantene avhengig av keiseren til å innta maktposisjoner. Mens ved konfiskeringer hadde protestantene selv inntatt mektigere posisjoner uten samtykke fra keiseren. Re-katoliseringen blir i denne sammenhengen et middel for å oppnå et enevelde. Derfor vil jeg ta utgangspunkt i Karin Machardy's studie «*War, Religion and Court Patronage in Habsburg Austria*» (2003) som tar for seg relasjonene mellom stendene og monarken hos habsburgerne i tidlig moderne tid.²⁷ Hun viser til hva som førte til samarbeid og hva som førte til motstand fra aristokratiet. Det tydeligste motivet for en samarbeidsvillig adel var at de fikk tilgang til kongemaktens lukrative stillinger i administrasjonen. Slike stillinger ble i økende grad forbeholdt katolikker.

²⁴ Whaley 2011:479

²⁵ Whaley 2011:478

²⁶ Whaley 2011:569

²⁷ Machardy 2003. *War, Religion and Court Patronage in Habsburg Austria*.

Det at protestanter ble ekskludert fra slike stillinger var noe av det mest sentrale i det som fremprovoserte Bøhmenopprøret. Bøhmen hadde et klart flertall av protestanter og denne ekskluderingen førte til stor misnøye hos det protestantiske flertallet. Machardy sin fremstilling viser til at det fantes en samkjørt interesse mellom monark og adel, og at det er dette man i ettertid har kalt for «absolutisme» noe som Machardy definerer som monarkens økende kontroll over ressurser gjennom forbedret infrastruktur og en felles interesse hos adelen.²⁸ Det som var hindringen for denne utviklingen var protestantenes konfiskering av geistlig jord.²⁹

Bøhmenopprøret var starten på trettiårskrigen, men var det en utløsende faktor eller var det en direkte årsak til en konflikt som skulle vare i 30 år? Historikeren Greg Mortimer, med boken «*The Origins of the Thirty Years' War and the Revolt in Bohemia, 1618*» (2015), hevder det sistnevnte.³⁰ Mortimer mener at krigens årsaker stammer fra årsaken til opprøret, nemlig sekulariseringen av geistlig jord. Mortimer påpeker videre at krigen fikk hele tiden nye motiver og mål som var betinget av den forutgående konflikten. Istedenfor å dele krigen inn i ulike faser, mener han at krigen fortsatte å forandre seg på bakgrunn av det som skjedde i Bøhmen 1618, fordi det som startet krigen var ikke de internasjonale spenningene i den vestlige delen av riket og heller ikke de konfesjonelle alliansene i riket, men det aristokratiske opprøret i Bøhmen. Derfra startet trettiårskrigen, og keiserens mål endret seg utover krigen uten noen bestemt retning. Mortimer mener derfor at trettiårskrigens motiver og mål stammer fra bøhmenopprøret og ikke fra de andre delene av det tysk-romerske riket. Dette begrunner han blant annet med at de væpnede alliansene tjente mest på fred og at de var generelt motvillig til å gå til konfrontasjon mot hverandre.³¹

Bøkene som jeg har nevnt ovenfor vil gi et godt overblikk over temaet for oppgaven siden de inneholder svært detaljerte hendelser over tiden mellom freden i Augsburg til bøhmenopprøret. Samtidig vil også disse verkene gi meg muligheten til å studere hvordan protestantene representerte en hindring for habsburgernes maktkonsolidering. I tillegg vil jeg også kunne foreta en komparativ analyse mellom freden i Augsburg og majestetsbrevet når det gjelder de utløsende årsakene til bøhmenopprøret.

²⁸ Machardy 2004:46

²⁹ Machardy 2004:51

³⁰ Mortimer 2015 *The Origins of the Thirty Years' War and the Revolt in Bohemia*

³¹ Mortimer 2015:263

1.3 Kilder

I Det hellige tysk-romerske riket fantes det utallige fyrster og konger med ulike titler og status som alle hadde territorial makt.

Dowley, T (2015), Atlas of the European Reformations, Lion Books: Oxford, England

TIAN CONFESSIONS IN GERMANY IN 1618

Dowley, T (2015), Atlas of the European Reformations, Lion Books: Oxford, England

Denne territoriale makten svingte konstant gjennom 1400-1600-tallet på grunn av giftemål, arv, kjøp og salg av jord og nye jurisdiksjoner, og gjør det svært problematisk å gi en oversikt over det tysk-romerske riket. I tillegg var trettiårskrigen langvarig, samt at deltakerne hadde forskjellige mål i løpet av krigen, noe som også gjorde trettiårskrigen svært kompleks.³²

I Europa på 1600-tallet fantes det mange ulike diplomatiske og konfesjonelle allianser som opererte med og mot hverandre. Siden krigen er vanskelig å sammenfatte på en enkel måte, er det også rom for flere fortolkninger.³³ Det samme gjelder bakgrunnen til trettiårskrigen, siden målene som oppstod i løpet av krigen også hadde en bakgrunn i det som skjedde før krigsutbruddet. Det er gjort flere studier for å finne ut hvordan trettiårskrigen begynte og hva som var årsakene til den. For min oppgave vil jeg se på kilder som var skrevet av de som var involvert og som kan forklare hvorfor den bøhmiske adelen forsøkte å løsrive seg fra Habsburg-dynastiet. Dermed vil jeg studere majestetsbrevet av 1609 som den protestantiske adelen hadde klart å tvinge frem fra keiser Rudolf den 2, da han kjempet for å beholde keisertittelen i krigen mot sin yngre bror Matthias. Dette dokumentet sikret protestantene i Bøhmen rettigheter som var langt mer omfattende enn det protestantene i det tysk-romerske riket fikk gjennom freden i Augsburg. Rudolf den 2. skrev under på Majestetsbrevet for å sikre seg finansiell støtte fra adelen Bøhmen i feiden mot Matthias.³⁴ Dette dokumentet vil jeg studere for det satte begrensninger på hva keisermakten kunne gjennomføre av re-katoliseringstiltak. Majestetsbrevet åpnet også opp for andre trusler som var langt større enn en hindring av re-katoliseringen. Som tidligere nevnt var kongeriket Bøhmen, med en protestantisk majoritet,³⁵ en av de sju territoriene som skulle velge fremtidige keisere for det hellige tysk romerske riket.³⁶ Dersom dette skulle bli et formelt protestantisk område, ville det undergrave posisjonen til det katolske Habsburg-dynastiet. Det var en av hovedårsakene til at en konflikt i Bøhmen ville skape sterk motstand fra habsburgerne. I Majestetsbrevet fikk de protestantiske stendene retten til å velge egne medlemmer til kirkerådene og til universitetet i Praha. Dersom det kom en embetsmann som forsøkte å undertrykke rettighetene til protestantene, skulle både stendene og keisermakten avsette denne personen. Stendene fikk også velge ut egne folk som skulle forsvare bestemmelsene overfor kirkerådet i Bøhmen og universitetet i Praha. Bestemmelsene i

³² Knutsen 2013:117

³³ Knutsen 2013:117

³⁴ Wilson 2010, *The Thirty Years' War: A Sourcebook*

³⁵ Whaley 2011:430

³⁶ Whaley 2011:27

Majestetsbrevet skulle også gjelde for fremtidige regenter.³⁷ Nettopp dette punktet var spesielt lovende for Bøhmen, siden det var et valgkongedømme med en stemme i fremtidige keiservalg. Dette gjorde at de territoriale stendene stod mye sterkere her enn noe annet sted i Europa. Da Matthias skulle ta over keisertittelen i 1611 måtte han bekrefte Majestetsbrevet for at han skulle få keisertittelen.³⁸ Dermed så man en fortsettelse av tendensen som foregikk under borgerkrigen, nemlig at keiserpretendentene ga fra seg politisk makt i bytte mot å bli keiser. Utfallet var riktignok at stendene i Bøhmen fikk en sterkere og mer uavhengig posisjon enn det de tidligere hadde. En slik politisk posisjon for stendene var unik sett i sammenligning med resten av det hellige tysk-romerske riket. I enkelte fyrstedømmer hadde det forekommet en tydelig byråkratisering av makt, men i denne utviklingsprosessen lå fortsatt Bøhmen et godt stykke unna de andre fyrstedømmene.³⁹ Slik sett var feiden mellom Rudolf og Matthias katastrofal siden den ikke bare forhindret økt byråkratisering og sentralisering av makt, men den gjorde at Bøhmen og de andre habsburglandene ble mer desentralisert enn før og var derfor en hindring for eneveldet. Dette var noe som Matthias måtte reversere dersom målene for katolsk universalisme skulle overleve i Bøhmen. Matthias sine forsøk på å rekatolisere riket skapte stor misnøye og var nok trolig en av årsakene til at bøhmenopprøret oppstod.

Etter at protestantene hadde overtatt makten i Bøhmen i 1618 skrev de et brev til Matthias de titulerte «Apologia», der de forsøkte å rettferdiggjøre kuppet. Kort tid etter mottok også opprørerne et svar fra keiseren som fordømte handlingene deres.⁴⁰ Disse to dokumentene vil jeg studere fordi jeg vil finne ut hvorvidt protestantene i Bøhmen ønsket å samarbeide med keiseren eller om innholdet innebar ønsket om en total løsrivelse fra habsburgerne.

Det definitive bruddet mellom habsburgerne og de protestantiske stendene i Bøhmen var kunngjøringen av Deklarasjonen til den bøhmiske konføderasjonen (1619).⁴¹ Det jeg vil finne ut av i dette dokumentet var hvordan stendene så for seg maktforholdet mellom adel og konge. Avslutningsvis vil jeg se på innholdet i Restitusjonsediktet fra (1629), som var en bestemmelse som keiser Ferdinand den 2. kom med for å få tilbake geistlig jord som protestantene hadde sekularisert etter freden i Augsburg i 1555.⁴² Det som er interessant for min oppgave er å studere hvorvidt dette var enda et steg for å sentralisere makten hos

³⁷ Ghdi.ghi.dc, 2021: Letters of majesty

³⁸ Whaley 2011:448

³⁹ Wilson 2009: loc14521

⁴⁰ Wilson 2010:37-40

⁴¹ Wilson 2010:41

⁴² Wilson 2010:114

habsburgerne på bekostning av protestantiske statsdannelser som Bøhmenopprøret hadde representert.

1.4 Oppbygging av oppgaven

I oppgaven vil jeg ta for meg den realhistoriske bakgrunnen fra freden i Augsburg til bøhmenopprøret i 1618. Jeg vil vise til at det fantes særegne forskjeller mellom Bøhmen og de andre fyrstedømmene i det tysk-romerske riket. Slike særegne forskjeller ble enda tydeligere da protestantene fikk utstedt Majestetsbrevet i 1609 som gav protestantene full religiøs toleranse. Da bøhmenopprøret forekom i 1618 var det tydelig at protestantene var provosert over keiserens re-katolisering som var i direkte strid med majestetsbrevet. I den forbindelse har jeg studert motivene til de protestantiske opprørerne i Bøhmen og keiser Matthias sin respons i 1618. For å få en økt forståelse for denne dialogen har jeg tatt i bruk en diskursanalyse som er utformet av Machardy. Da det ble klart at protestantene ville beholde makten vil jeg drøfte hvorvidt statsdannelsen, den bøhmiske konføderasjon fra 1619, var inspirert av protestantisk lære. Samtidig vil jeg også drøfte hvorvidt gjenerobringen fra habsburgerne var starten på eneveldet for habsburglandene.

I kapittel 2 vil jeg gå grundigere inn på de ulike teoretiske perspektivene som er anvendt når det gjelder å forklare årsakene til trettiårskrigen, mens i kapittel 3 vil jeg gi en kort fremstilling av den realhistoriske bakgrunnen for Bøhmen-opprøret.

2.0 Teoretiske perspektiv

1600-tallet var en tid med sammensatte utfordringer for keisermakten, både diplomatiske, økonomiske og religiøse. Det finnes ulike teorier om hva som var årsaken til trettiårskrigen. Det er hovedsakelig fem forskjellige hovedretninger. Den første tolker krigen som en konflikt med tydelige internasjonale forgreininger. Denne retningen tar utgangspunkt i de store konfliktene som herjet i Europa på 1500-tallet. Tilhengerne av den internasjonale skolen hevder at trettiårskrigen hadde tydelige forgreininger med aktører utenfor det tysk-romerske riket. I denne sammenhengen skilles det mellom to internasjonale syn, de som vektlegger konflikten mellom Spania og Nederland og de som vektlegger konflikten mellom Frankrike og Spania. Bøhmenopprøret og trettiårskrigen er i det internasjonale perspektivet noe som oppstod på grunn av internasjonal involvering. For enkelte innenfor dette perspektivet var bøhmenopprøret i 1618 noe som ble fremkalt for at Nederland og Spania skulle unngå å fornye tolvårsfreden som de skrev under i 1609. Felles for de som holder fast ved dette perspektivet er at trettiårskrigen var noe som var uunngåelig.⁴³

Den andre retningen er det statsbyggende perspektivet, hvor krigen blir tolket som en overgang fra kongedømme og dynastier over til «moderne» statsdannelser. I dette perspektivet tar man utgangspunkt i Max Webers definisjon av staten. Max Weber tolker statsmakten som den institusjonen som har gjort monopol på legitim bruk av vold innenfor et gitt område.⁴⁴ Johannes Burkhardt er en av de fremste historikerne som har benyttet dette perspektivet. Han mener at dette er gyldig bare for stater som er fullt utviklet, mens de tidlige moderne statene var fortsatt i en utviklingsfase.⁴⁵ I de tidlige moderne statene hadde man ofte ingen stående hærer eller anerkjennelse mellom stater. Dette var en tid preget av helt andre oppfatninger enn de man kjenner til i dagens verdensbilde, der man viser en gjensidig anerkjennelse mellom stater uten at det nødvendigvis innebærer hensyn til hverandres militære kapasitet. I det tidlige moderne Europa hadde man fortsatt tanker om at den mektigste staten skulle styre de andre småstatene i et felles storrike «*Res Publica Christiana*».⁴⁶ Ifølge en hierarkisk tradisjon ble Europa sett på som en pyramide, her var den høyeste posisjonen ofte bestridt, men det var allikevel slik at det fantes en bred aksept om at denne posisjonen måtte vær fylt.⁴⁷ Motsatsen til denne tanken var et pluralistisk Europa med mange småstater,

⁴³ Wilson 2008:558

⁴⁴ Kommissrud 1995:120

⁴⁵ Burkhardt 2004

⁴⁶ Et storrike som beskytter og representerer den universelle kristne troen.

⁴⁷ Burkhardt 2004:278

dette hadde tradisjonelt sett vært betraktet som et anarki, men utover 1500-tallet forandret dette seg som følge av reformasjonen.⁴⁸ Det er i denne sammenhengen at Burkhardt presenterer sine to nivåer for statsbygging. Det første nivået er det partikulære nivået, dette er stater som ble utviklet gjennom at provinser og fyrstedømmer slo seg sammen til større enheter. Det andre nivået omhandler det universalistiske nivået, dette var stater som allerede hadde kontroll over store områder slik som keiseren for det tysk-romerske riket. Det hellige tysk-romerske riket, Spania og Frankrike kan alle betegnes som makter som forsøkte å få status som Europas fremste makt. Motsatsen til den universelle staten var den partikulære staten, og slike stater hadde allerede utviklet seg før trettiårskrigen, slik som Nederland og Sveits. Burkhardt mener i denne sammenhengen at habsburgerne forsøkte å bygge en tett allianse i kampen mot partikularisme. Spania var opptatt med å ta over Nederland, mens habsburgerne i øst var opptatt med kontroll over Bøhmen.

Overgangen fra dynastistater til moderne stater brakte også med seg andre problemer som kunne bidra til å skape konflikter. Som nevnt ovenfor hadde de fremste monarkene i Europa et syn på at de var førstestanden som representerte forsvarerne av enhetlig kristendom, noe som igjen førte til mindre toleranse dersom det var religiøse forskjeller. Et annet problem i tidlig nytid var mangel på institusjonell politisk stabilitet. Dynastiene var avhengig av at de kunne komme med en arving, noe som innebar fordeler og ulemper. Giftemål kunne dannes som følge av at det ble opprettet allianser, men samtidig kunne det by på problemer da det kunne dukke opp flere personer som gjorde krav på samme tittel. Et annet problem med institusjonene var finanspolitikken i møte med krig. På grunn av omfattende bruk av kreditt kunne inntektene til leiesoldatene fryse, noe som gjorde at krigføringen kunne gå over i totale massakrer og blodbad fordi soldatene gikk til angrep på sivilbefolkningen.⁴⁹ En tredje årsak til at det oppstod hyppige problemer i tidlig nytid var mangelen på autonomi mellom regent og stendene. På slutten av 1500-tallet og utover 1600-tallet forekom en voldsom politisk sentralisering som var sammenkoblet med konfesjonene til regentene. Dette førte til at det ble nærmest umulig å skille mellom religion og politikk, løsningen for regenten ble derfor å tvinge innbyggerne over til sin egen religion. Konfesjonene kunne skjerpe og dempe konflikter mellom ulike stater, men endringene fra reformasjonen gjorde at allianser kunne operere langt mer internasjonalt enn før.⁵⁰ Ifølge

⁴⁸ Wilson 2008:564

⁴⁹ Når leiesoldatene mistet inntektene sine, var det ikke uvanlig at de gikk til angrep på sivilbefolkningen.

⁵⁰ Protestantene i det tysk-romerske riket var i mindretall og trengte derfor å søke støtte utenfor rikets områder.

Burkhardt var trettiårskrigen en krysning mellom hans to nivåer; det universelle (øverste nivå) og det partikulære (laveste nivå). Frankrike kjempet mot spansk-habsburgisk universalisme på øverste nivå, samtidig som det i denne prosessen oppstod problemer i det tysk romerske riket ved at hertuger og konger møtte motstand fra stendene i områdene sine.⁵¹ På begge nivå oppstod mye av problemene som følge av arvestrider som ble ytterligere skjerpet gjennom konfesjonene.⁵² Ifølge Wilson blir Burkhardts statsbyggingsteori en krigføring som først bryter ut gjennom en kulminasjon av politisk endring som har pågått over tid.⁵³

En annen versjon av det statsbyggende perspektivet kommer gjennom det som er kalt for «The General Crisis Theory». I denne hevder man at det forekom en strukturell endring på 1500-tallet, og at det var starten på overgangen mellom føydalisme til kapitalisme som utgjorde bakgrunnen for de utallige krisene og opprørene på 1600-tallet. Det ble en internasjonal krise siden den rammet vest- og sentral Europa, med ulike konsekvenser for ulike områder, fordi det fantes ulike sosiale sammensetninger og politiske strukturer for hvert enkelt område. Overgangen fra jord til sjø som et økonomisk tyngdepunkt var også en sentral endring for Europa i tidlig moderne nytid.⁵⁴ Andre sider av den generelle krise-teorien ekskluderer det statsbyggende elementet ved å fokusere på demografiske endringer på 1500-tallet. Allerede ved 1470 var befolkningstallet i Europa omtrent det samme som ved utbruddet av Svartedauden.⁵⁵ I et av Habsburg-områdene i den nordlige delen av Østerrike hadde prisen på hvete, vin og buskap nesten triplett seg i verdi, mens produkter som korn, rug og humle hadde doblett seg mellom 1550-1600.⁵⁶ Disse utfordringene sammenfalt med den lille istid og skapte dermed et økt press på økonomien og de politiske strukturene som var satt. Problemet med en slik generell krise-teori er at den forteller ikke noen direkte årsak til trettiårskrigen, men bare gir en strukturell bakgrunn for en tilfeldig krise som oppstod ved böhmenopprøret i 1618.

Det tredje hovedperspektivet på trettiårskrigen er hvorvidt krigen var en religionskrig. På grunn av sammensmeltningen mellom religion og politikk, forsøkte alle de forskjellige retningene innenfor kristendommen å komme med egne teologiske syn som innbyggerne

⁵¹ Ulike interesser på begge nivåer skapte problemer både på det universale nivået og det partikulære nivået.

⁵² Wilson 2008:567.

⁵³ Wilson 2008:567

⁵⁴ Wilson 2008

⁵⁵ Wilson 2008:571

⁵⁶ Machardy 1992:411

måtte følge.⁵⁷ De som tolker trettiårskrigen som en religionskrig mener hovedsakelig at trettiårskrigen oppstod som følge av kristne konfesjoner som kjempet mot hverandre.⁵⁸ På grunn av sammensmeltningen mellom religion og politikk ble spørsmål som skulle løses politisk gjennom rikets institusjoner svekket. De som ser trettiårskrigen som en religionskrig mener derfor at det foregikk en økt polarisering som til slutt ødela institusjonene for det tysk-romerske riket og som innledet trettiårskrigen.

Andre med dette synet hevder allikevel at religion og politikk ikke var helt sammenflettet med hverandre. Argumentet deres er at det fantes allianser som gikk på tvers av konfesjonene. Et annet argument var at keisermakten hadde begrenset hvilken rolle religion skulle ha for riket. Allerede på slutten av 1400-tallet hadde man etablert sekulære lover som skulle sikre offentlig fred (*Ewiger Landfriede*). Her ble også riksstendenes domstol introdusert i det som het «Reichskammergericht» dets oppgave var å opprettholde offentlig fred og løse konflikter som oppstod mellom keiserens vasaller.⁵⁹ Lovene som ble lagt frem i denne lovsamlingen inneholdt avtaler, rettigheter og jurisdiksjoner som ikke lenger var helt katolsk. Freden i Augsburg ble inkorporert i denne lovsamlingen etter 1555. På bakgrunn av dette hevder tilhengerne av dette synet at konstitusjonen for det tysk-romerske riket var konfesjonelt nøytralt.⁶⁰ Forskjellen mellom disse to religionsperspektivene er hvordan religion ble brukt i møte med krig. Religion kunne være et virkemiddel for krigføring, mens hos de som ser krigen som et resultat av polarisering mellom ulike konfesjoner så vil aktørene i trettiårskrigen bruke religion som et overveiende mål i krigføringen. I denne drøftingen av hvilken rolle religion spilte i krigføring kan det derfor være hensiktsmessig med andre teorier som kan kaste lys over dette forholdet. Marxistiske historikere hevder at religion ikke er en årsaksforklaring, men en superstruktur som den styrende eliten brukte for å legitimere bruken av vold. De peker på den fransksvenske alliansen og at soldatene på begge sider av trettiårskrigen var stort sett blandet når det gjaldt konfesjon, samtidig hadde ingen av konfesjonene en enhetlig tilnærming til politiske spørsmål.⁶¹ Dette viser hvordan religion ble satt til side dersom de rent politiske målene overgikk de religiøse hensynene. Tilhengerne av denne teorien vil derfor hevde at böhmenopprøret var et politisk opprør.

Siden problemstillingen min er todelt, vil jeg først drøfte hvilken rolle Majestetsbrevet spilte for utbruddet av böhmenopprøret. Dermed vil jeg se på hvordan Majestetsbrevet ble

⁵⁷ Wilson, 2008:575

⁵⁸ Wilson, 2008:576

⁵⁹ Whaley 2011:32

⁶⁰ Wilson, 2008:576

⁶¹ Wilson, 2008:576

innført, deretter vil jeg ta for meg hvordan Habsburgerne håndterte denne avtalen opp mot Bøhmenopprøret i 1618. Var Habsburgernes håndtering av Majestetsbrevet en kollisjon mellom det som Burkhardt betegnet som det partikulære og det universelle?

3.0 «Europa frem mot böhmenopprøret»

3.1 Böhmenopprøret

Trettiårskrigen som herjet tysk jord fra 1618-1648 har i senere tid blitt omtalt som en av de største katastrofene på tysk jord. Krigen har ofte blitt omtalt som en religionskrig, religion var selvsagt en del av konflikten, men det var ikke alltid et overordnet mål for aktørene i selve krigen. Det er uklart og vanskelig å spesifisere nøyaktig hva krigen egentlig handlet om. Krigen har blitt omtalt enten som en tysk konflikt eller som en Europeisk konflikt, men med så brede forklaringer at de mister sin substans.⁶² Derfor vil jeg i dette bakgrunns kapittelet se på politisk splittelse og veien mot den internasjonale konflikten som brøt ut i 1618. Den forblir internasjonal siden jeg fokuserer på støtten böhmenopprøret fikk utenfor det hellige tysk romerske riket.

Religion og politikk hang tett sammen på slutten av 1500-tallet og det er derfor viktig å vise til at både protestanter og katolikker opplevde store påkjenninger i tiårene før 1618 uten at det nødvendigvis førte til krig. Trettiårskrigen ble kjempet mellom protestanter og katolikker, men det fantes også allianser som var sammensatt av både protestanter og katolikker. Frankrike var katolsk og de støttet den protestantiske union, det hadde sin bakgrunn i det geopolitiske bildet. Frankrike hadde lenge hatt en rivalisering med habsburgerne og de fryktet at de skulle bli fullstendig geografisk omringet av habsburgerne. Habsburgerne var det ledende dynastiet som kontrollerte både Spania og det hellige tysk-romerske riket, derfor var dette en mektig rival for Frankrike siden de også ønsket denne posisjonen.⁶³ Ved böhmenopprøret i 1618 fantes det en rekke protestanter som var blitt undertrykt av katolikkene i Böhmen. Kongeriket i Böhmen hadde en protestantisk majoritet i sin stenderforsamling, men de som regjerte stod for en katolsk konfesjon. Den protestantiske befolkningen i Böhmen hadde få muligheter til å innta lukrative stillinger fordi slike stillinger ble fra 1612 i økende grad forbeholdt den katolske minoriteten. En del av den protestantiske adelen i Böhmen samlet seg derfor for å stå opp for sine rettigheter utenfor slottet i Praha, som var den største og viktigste byen i Böhmen. De katolske regentene erklærte samlingen for å være et lovbrudd.⁶⁴ Responsen ble innledningen til böhmenopprøret, da den protestantiske adelen stormet slottet og kastet ut de to mektigste katolikkene i Böhmen, samt

⁶² Mortimer 2015:260

⁶³ Wilson 2008:557

⁶⁴ Wilson 2009: loc 5190

en av deres rådgivere. I kjølvannet av dette protestantiske kuppet var det imidlertid få andre protestantiske fyrstedømmer ute i Europa som var villig til å komme bøhmerne til unnsetning.

I Bøhmen fantes det to parallelle institusjoner som skulle ta seg av administrasjonen for Bøhmen. Den ene var «Defensores», som var adelens institusjon, som skulle sikre at deres rettigheter ble vedlikeholdt. Dette var en institusjon som keiser Rudolf den 2 hadde opprettet i 1609 til den protestantiske adelen i bytte mot støtte til krigføringen mot det osmanske riket. Problemet for denne institusjonen var at den manglet autoritet, fordi den var splittet i ulike konfesjoner og hadde et katolsk mindretall.⁶⁵ Til sammenligning fantes det en annen institusjon med langt større autoritet, som ble kalt for de «ti regentene».⁶⁶ Dette var en institusjon som habsburgerne selv hadde utnevnt, den var for det meste katolsk, men inneholdt likevel et protestantisk mindretall. Det var trolig et forsøk på å dempe inntrykket av at det var utelukkende katolikker som administrerte det overveiende protestantiske Bøhmen. Blant de «ti regentene» var det en protestantisk minoritet, lutheranerne Grev Thurn og Von Fels, som opponerte mot de andre katolske medlemmene. Til tross for dette ble to av de fremste lederne i denne institusjonen kastet de ut av vinduet ved stormingen av Hradschin-slottet i Praha. Den ene var Thurns personlige erkerival, Vilhelm Slavata, og den andre var Jaroslav Borita von Martinitz.⁶⁷ Den protestantiske adelen, som hadde utført et kupp mot den sittende administrasjonen, hadde på dette tidspunktet to alternativer: enten å unnskyldte seg eller å konsolidere makten sin.

Hvordan forholdt habsburgerne seg til denne protestantiske adelen i Bøhmen? Keiseren hadde forsøkt å gi politisk innflytelse til både stendene og konfesjonene i Bøhmen. Stendene fikk utvelge sine «defensores», som skulle sikre rettighetene til konfesjonene og derfor også stendene, mens keiseren hadde satt inn sine egne utvalgte i de «ti regentene» som skulle forsvare habsburgernes makt. Defensorene ble derfor stendenes representanter og de «ti regentene» ble keiserens representanter. Det dette viser var at keiseren hadde forsøkt å balansere politikken i Bøhmen på tvers av konfesjonene og samtidig gjort et visst forsøk på å opprettholde rettighetene til stendene. På en annen side var det også tilfeller der habsburgerne hadde revet ned kirkene til protestantene, siden de protestantiske kirkebyggene ble ansett som et lovbrudd i Bøhmen. Dette var mulig fordi keiseren hadde overført kronjord til kirken slik at færre protestantiske kirker ble lovlig.⁶⁸ Samtidig hadde keiseren også stått for en katolsk

⁶⁵ Stendene i Bøhmen valgte ut sine egne representanter i Defensorforsamlingen, men ikke alle i stenderforsamlingen var protestanter, noen var også katolikker.

⁶⁶ Wilson 2009: loc 5186

⁶⁷ Wilson 2009: loc 382

⁶⁸ Wilson 2009: loc 5164

tolkning av majestetsbrevet noe som innebar at de fleste frie byene var byer som tilhørte kirken, mens keiseren var bare en vokter.⁶⁹ Slike hendelser bidro til å skape en religiøs polarisering i Bøhmen, noe som til slutt gikk ut av kontroll i 1618. Dermed ser man at keiseren hadde provosert protestantene ved at han tydelig ignorerte sine rettigheter overfor kirken. Det er i denne sammenhengen at jeg vil vise til forskjellen mellom majestetsbrevet og freden i Augsburg. For keiseren var i mye større grad en motpart til protestantene i majestetsbrevet, mens for det tysk-romerske riket så var han en nøytral part. Derfor vil jeg først se hvordan habsburgerne håndterte den religiøse konflikten fra freden i Augsburg opp mot bøhmenoppøret.

3.2 Freden i Augsburg 1555

Freden i Augsburg ble innledet av Karl den 5., som hadde kjempet en lang og forgjeves kamp mot protestantisk fremvekst. Han innså etter hvert at det var nytteløst å prøve å bekjempe protestantismen. Karl den 5. ville nemlig samle kristendommen mot det osmanske riket i øst, men klarte aldri å realisere dette målet.⁷⁰ Derfor delte han riket sitt i to deler der Spania gikk til hans sønn Filip, mens det tysk-romerske riket ble gitt til hans bror Ferdinand. Da freden i Augsburg skulle formaliseres hadde derfor keiser Karl den 5. allerede abdisert og hans bror, kong Ferdinand den 1, skulle inngå forhandlingene. Freden i Augsburg garanterte en toleranse for stendene i riket som tilhørte den lutherske protestantismen. Fyrsten, adelen eller de som regjerte var ansvarlig for hvordan kirkene deres skulle styres og for innbyggernes tro. Det er dette som ble kalt «*Cuius regio eius religio*», altså den som regjerer er også den som bestemmer troen for sine innbyggere.⁷¹ I årene etter freden av Augsburg dukket det etter hvert opp en oppfatning om at fyrsten hadde «ansvaret for innbyggernes tro». Her ble flere artikler av freden i Augsburg tolket som «*Ius Reformandi*», retten til å reformere. Ifølge Wilson var hensikten med freden i Augsburg å gjøre fyrstene til verdslige voktere av religion istedenfor at de kunne skifte religionen for hele befolkningen.⁷² Imidlertid var det også slik at protestantene fikk beholde områdene som de hadde konfiskert opp til år 1552. På den andre siden ble det også innført en annen bestemmelse, «*Reservatum ecclesiasticum*», eller «kirkereservasjonen». Kirkereservasjonen var formulert ved freden i Augsburg for å sikre at minst mulig jord ble konfiskert eller verdsliggjort av protestanter etter 1555.⁷³ Denne

⁶⁹ Whaley 2011:451

⁷⁰ Brady 2009:229

⁷¹ Brady 2009:231

⁷² Wilson 2009: loc1089

⁷³ Wilson 2009: loc1089

bestemmelsen sa at dersom en biskop konverterer til lutheranismen så skulle også denne personen gi fra seg sin stilling. Dermed kan kirkereservasjonen være noe som gjorde katolikkene tilfreds med freden i Augsburg. For å forsøke å demme opp for gnisning mellom de ulike konfesjonene, kunne ikke lenger katolske biskoper ha jurisdiksjon i lutheranske territorium. Videre ble det også forbudt å utøve kjetterske lover mot hverandres konfesjoner. Dersom det oppstod slike disputer, skulle de stridende svare til en institusjon som gikk over fyrstedømmene, nemlig keisermaktens «Reichskammergericht» (rettskammeret). Her skulle religiøse uenigheter løses i en verdslig institusjon. Formålet til Reichskammergericht var å sikre en offentlig fred mellom ulike konfesjoner. En annen rett som innskrenket fyrstens makt var «ius emigrandi», retten til å emigrere. De som valgte å konvertere skulle stå fritt til å selge sine eiendommer og forlate fyrstedømmet uten noen form for krenkelser.⁷⁴ Det man opplevde i ettertid av freden i Augsburg var at bestemmelsene ble utfordret særlig blant protestantene. Kirkereservasjonen var noe som ble utfordret og en av måtene de kom seg rundt loven var at de lutherske fyrstene stemte frem en kandidat som allerede var lutheraner og hevdet at dette var lovlig siden det ikke var et brudd på kirkereservasjonen.

3.3 Kristelige reformbevegelser

Freden i Augsburg i 1555 var det første forsøket på å skape en religiøs sameksistens mellom konfesjonene og fungerte derfor som en religionsfred. Fra 1555 ble lutheranere likestilt med katolikker.⁷⁵ Men i samtiden var det også andre protestantiske retninger som ikke var omfattet av freden, hovedsakelig anabaptistene og kalvinistene, og disse økte i oppslutning i årene etter 1555. Kalvinistene og anabaptistene omtales som «de reformerte», særlig gjelder dette kalvinistene, siden de hevdet at de var de eneste som var fullstendig reformert. For kalvinistene var det ikke nok å reformere doktrinen, de måtte også reformere atferden slik at den sto i stil med doktrinen.⁷⁶ Det viktige i denne sammenhengen er å fremheve at benevnelsene «de reformerte» eller «reformert» gjerne ble brukt for å signalisere at noe eller noen befant seg utenfor den juridiske beskyttelsen fra Augsburg. I enkelte tilfeller i denne oppgaven kommer jeg til å bruke begrepet «protestanter» når jeg snakker omtaler alle protestantiske retninger i fellesskap.⁷⁷ Det som skiller protestantene fra katolikkene i all

⁷⁴ Wilson 2009: loc 1099

⁷⁵ Lutheranere var den protestantiske retningen som Martin Luther hadde innført og dette var det eneste lovlige alternativet til katolisismen.

⁷⁶ Wilson 2009: loc 787

⁷⁷ Den protestantiske adelen i Bøhmen tilhørte flere retninger innenfor protestantismen, men de er omtalt som protestanter siden de er i opposisjon mot katolikkene.

hovedsak var at de hadde ulike forslag på å reformere kristendommen. Lenge før selve reformasjonen hadde det blitt lagt frem radikale reformforslag til kirkens lære og autoritet fra blant andre John Wycliffe (1328–1384) i England og Jan Hus (1371–1415) i Bøhmen, som ansees for å være forløperne til reformasjonen. Det disse og senere Martin Luther hadde til felles var at de ønsket å reformere hele kirken som institusjon. Det fantes også reformbevegelser som ikke nødvendigvis rettet kritikken sin mot kirken, men disse forsøkte å reformere katolisismen ved at det var individet som måtte reformeres. Det som kan ha vært årsaken til at de katolske forsøkene på reformering mislyktes var at de bar preg av å være individualistiske og aktivistiske, dermed forekom det aldri noen felles bevegelse mot pavekirken slik som det etter hvert gjorde etter 1517. Den forble sporadisk både i tid og sted, og derfor ble det aldri noe stort gjennombrudd.⁷⁸ En av disse aktivistiske retningene var den italienske Spirituali-bevegelsen som vokste frem på starten av 1500-tallet. Denne hadde likhetstrekk med protestantismen, siden den fremhevet at rettferdiggjørelse var kun oppnåelig gjennom troen,⁷⁹ men bevegelsen trodde også på noe annet enn lutheranerne og de reformerte gjorde. De var uenige i at teologisk reform også skulle resultere i at den kirkelige institusjonen måtte reformeres. Spirituali-bevegelsen ville fortsatt opprettholde bispedømmets autoritet, men samtidig holde fast i oppfatningen om at troen alene fører til frelse.

På slutten av 1500-tallet var det også andre reformbevegelser innenfor den katolske kirken, men de var uenige om hvordan maktforholdet skulle være innenfor kirken som institusjon. På den ene siden var det konsilbevegelsen som kjempet for at kirkemøtene og kirkeprovinsene skulle ha økt makt, mens på den andre siden var det de som ville at paven skulle ha større makt.⁸⁰ Konsilbevegelsen hadde vokst frem på slutten av 1300-tallet og fortsatte til midten av 1500-tallet. Det som kjennetegnet bevegelsen, var at de utfordret makthierarkiet i kirken. De mente at konsilet burde ha større makt enn paven.⁸¹ En av klosterordenene innenfor katolisismen som kom til å bli sentral utover mot slutten av 1500-tallet og utover 1600-tallet, var jesuittordenen. De hadde likheter med spiritualibevegelsen når det gjaldt reformering av individet, men de mente også at alle medlemmene skulle være direkte underlagt paven.⁸² Jesuittene var i skarp opposisjon til protestantene og ga ingen rom for toleranse overfor protestantene, heller ikke overfor andre katolikker som gav konsesjoner

⁷⁸ Lindberg 2009:322

⁷⁹ Berg 2017:105

⁸⁰ Berg 2017:38

⁸¹ Lindberg, 2009:339: Konsil var et kirkelig møte der alle de øverste biskopene og erkebiskopene var representert.

⁸² Lindberg, 2009:335

til protestantene. Jesuittene viste seg å være viktige pådrivere for motreformasjonen og dette kom tydeligst frem ved konsilet i Trident.

3.4 Konsilet i Trent

Det å innkalle til forsamling enten det gjaldt paven, konge eller keiser handlet om nøye planlegging. Man måtte alltid forsikre seg om at ens egen forhandlingsposisjon var sterk dersom man skulle innkalle til forsamling. Hvis en innkalte til forsamling når enten stendene eller konsilene var samlet, ville det som oftest by på problemer for paven eller keiseren der de ofte endte opp med å måtte gi fra seg makt. Derfor innkalte paven til forsamling først i 1545 for å diskutere hvordan kirken skulle respondere på den protestantiske trusselen. Muligvis hadde det også en sammenheng med at det schmalkaldiske forbund var svekket og at kirken dermed kunne samarbeide tettere med keiseren om å fjerne denne protestantiske trusselen.⁸³ Videre i 1551-52 ble det innkalt en ny forsamling, der konsilet ble vitne til at habsburgerne skrev under på religiøse konsesjoner i Passaufreden, forløperen til freden i Augsburg.⁸⁴ Den siste forsamlingen sammenfalt med utbruddet av religionskrigene i Frankrike i 1562-63.⁸⁵ I disse tre forsamlingene gikk den katolske kirken inn for å finne en løsning på hvordan de skulle håndtere problemene med protestantene.

Den første paven som satte i verk tydelige tiltak for å innsnevre protestantisk spredning, var pave Paul IV. Han tok mer omfattende tiltak mot protestantismen siden han i tillegg til å ekskommunisere og brenne de som var vantro gjorde han også omfattende grep om å brenne verkene til protestantene. Dermed ble han den første paven som lagde en fullstendig liste over forbudte bøker.⁸⁶ Samtidig var også inkvisisjonen et viktig virkemiddel i denne sammenhengen siden den fikk et nytt innhold. Det nye innholdet var en universellinkvisisjonsdomstol som skulle ha innsikt i hva som skulle inngå i religiøse verk.⁸⁷ En slik liste hadde eksistert helt siden 1517, men var først og fremst forbeholdt de teologiske fakultetene. Listen til Paul IV fra 1559 var for alle sosiale lag og ble kalt «*Index librorum prohibitorum*». I tillegg ble det opprettet en universellinkvisisjonsdomstol som skulle ha innsikt i hva som skulle inngå i religiøse verk og straffe kjettere

En annen viktig motstand mot protestantismen, som økte i omfang mot slutten av 1500-tallet, var jesuittene. Ignatius Loyola grunnla jesuittordenen i 1540, en munkeorden som

⁸³ Whaley 2011:318

⁸⁴ Wilson 2009: loc 945

⁸⁵ Wilson 2009: loc 3107

⁸⁶ Lindberg 2009:29

⁸⁷ Berg 2017:106

særlig la vekt på full underkastelse under paven.⁸⁸ I kontrast til Luther mente Loyola at problemet var ikke kirken i seg selv, men om en personlig moralsk villedelse som måtte endres. Loyola ville fornye kirken ikke gjennom en reform av kirken, men en reform av individet.⁸⁹ Som respons til reformasjonen forsøkte jesuittene å vise null toleranse til protestanter fordi de mente at det var hedninger. Måten man skulle fordrive protestantismen var gjennom at jesuittmunkene utdannet seg og deltok aktivt i politikken for å deretter vinne protestantene tilbake til Roma.⁹⁰ Jesuittene fikk politisk innflytelse i ulike forsamlinger ved at de tok skriftemål for viktige personer som hadde påvirkningskraft i politikken. Det økende antallet jesuitter gjorde også at politiske regenter ble mer tilbøyelig til å fortrenge protestantisme. Loyola forsøkte i sin orden å gi avkall på de gamle fattigdomsidealene, der man gir fra seg alt man eier for å bli munk. Istedenfor ble det viktig for jesuittene å fremme handling på jorden.⁹¹ Loyola sin individreform og hans vektlegging på å underkaste seg paven, viser at han ville opprettholde kirken som institusjon samtidig som at det ga økt makt til paven gjennom underkastelse til paven. I forkant av Trent- konsilene hadde det lenge vært en maktkamp mellom konsilbevegelsen som talte for større uavhengighet og autonomi til bispedømmene, og på den andre siden Paven og kurien som ville opprettholde makten sin. Gjennom konsilene i Trent ble resultatet at pavens maktposisjon ble forsterket. Den katolske kirken fastholdt at frelse kunne oppnås gjennom gode handlinger, samt at paven skulle være like viktig som bibelen.⁹² Dette viser at paven hadde ikke bare gått imot utfordringene fra protestantene, men også samtlige reformforsøk fra alle konfesjoner. I de følgende tiårene økte antallet teologiske skolerte, moralske reformer, og kirken lærte en fornyet disiplin i møtet med reformasjonen.⁹³

Jesuittene støttet paven, og deres ideal vant frem på bekostning av konsilbevegelsen. I konsilene i Trent var det særlig to bekymringer for den katolske kirken; selv-fornyning blant medlemmene, og en skjerpet motstand mot protestantiske hedninger. Konsilene i Trent forsøkte å samle alle kristne tilbake til den katolske kirken.⁹⁴ At paven og de tradisjonelle katolske doktrinene vant fram i konsilet, ble et fundament for videre polarisering mellom protestanter og katolikker, siden det bidro til å danne en kompromissløs politikk mellom

⁸⁸ Lindberg 2009:334

⁸⁹ Lindberg 2009:335

⁹⁰ Lindberg 2009:338

⁹¹ Lindberg 2009:337

⁹² Berg 2017:105

⁹³ Lindberg 2009:343

⁹⁴ Lindberg 2009:338

konfesjonene.

Akkurat hvilket år eller tid motreformasjonen oppstod er man likevel uenige om. Noen hevder at motreformasjonen startet før reformasjonen for å reformere kirken innenfor katolisismens rammer, mens andre mener at motreformasjonen startet i tiårene etter reformasjonen.⁹⁵ Imidlertid er begrepet «motreformasjon» et begrep som dukket først opp på 1800-tallet av protestantiske historieskrivere. Begrepet har vært brukt av både protestanter og katolikker, derfor har det omsider fått en viss nøytralitet ved seg. Det problematiske med begrepet er at det innebærer ordet «mot» som må være i relasjon til noe, hvis man reduserer det til en respons til protestantismen så utelukker man også andre sider med katolske reformbevegelser. Derfor har ofte teologer og katolske historikere brukt begrepene «katolsk reform» eller «katolske reformer».⁹⁶ Det som er interessant for min oppgave er at bevegelsen ble etter hvert progressiv og ble derfor et verktøy for å skape den universalistiske staten som Habsburgerne representerte. Det viktige i denne sammenhengen var at motreformasjonen, uavhengig av når den startet, ble tydeligere skjerpet i tiårene etter konsilet i Trent.

Konsilene i Trent var den katolske kirkens forsøk på å håndtere problemene som oppstod etter reformasjonen, mens freden i Augsburg kan sies å være det verdslige svaret på problemene som oppstod etter reformasjonen.

3.5 Motreformasjonen vinner terreng

I 1576 ble Rudolf den 2. tysk-romersk keiser, og han flyttet i 1583 sine domstoler til Praha i Bøhmen. Her fantes det politikere, lærde og andre aktører som representerte luthersk protestantisme, katolisisme og de andre reformerte konfesjonene. De var trolig tiltrukket av en atmosfære som bestod av mange nye tanker som Habsburgernes katolisisme, humanisme, politisk universalisme og ideer fra katolikker fra den sørlige delen av Europa, samt protestanter som var inspirert av Luthers nære medarbeider, Philip Melancthon. Keiserens forsamling i Praha hadde stor tro på at én enkelt universal autoritet som kunne føre til et politisk og kristelig samhold på tvers av konfesjonene. Holdninger og ideer som dette skulle også kunne bidra til å unngå videre religiøse skismaer, slik at de kunne stå samlet mot det osmanske riket.⁹⁷ Det var slike oppfatninger som gjorde grunnlaget for imperiets *Convivencia* (*sameksistens*). Omstendighetene i riket på starten av 1600-tallet var imidlertid uforenlige

⁹⁵ Lindberg 2009:322

⁹⁶ Berg 2017:109

⁹⁷ Brady 2009:349

med disse ideene, fordi Rudolf i sin lange regjeringstid hadde forårsaket en gryende oppløsning av imperiets *Convivencia*. Rudolf sitt styre hadde svekket tilliten i både katolske og protestantiske kretser, og det hele toppet seg med en feide mellom Rudolf og hans bror og arvtaker Matthias. På grunn av en langvarig krig mellom habsburgerne og osmanerne ble denne konflikten delvis frosset, fordi krigen klarte å samle de kristne mot en felles fiende i øst; det osmanske riket.⁹⁸ Dette gav de ulike konfesjonene en følelse av at de delte den samme skjebne.⁹⁹

I 1555 hadde freden i Augsburg blitt undertegnet og protestantenes tilslutning økte opp til et toppunkt i 1570, men deretter stagnerte det for protestantismen.¹⁰⁰ Det var først på 1570-tallet og utover at motreformasjonen virkelig fikk fotfeste. Jeg vil peke på fire sentrale hendelser i andre halvdel av 1500-tallet som utfordret freden i Augsburg uten at det ble noen langvarig konflikt.

Den første hendelsen er Kølnaffæren i 1580. Denne affæren utfordret «kirkereservasjonen», som protestantene kjempet imot. Dersom en biskop konverterte til protestantismen, måtte han følgelig gi opp alle sine stillinger og len. Köln var politisk viktig for protestantismen, da dette bispedømmet også representerte et kurfyrstedømme som ville gi protestantisk flertall i neste keiservalg. Biskopen i Köln var Gebhard II Trushcess von Waldburg, en entusiastisk pluralist, det innebærer at han godtok flere konfesjoner i sitt eget område. Gebhard var katolikk i utgangspunktet, men ble forelsket i en protestantisk grevinne som het Agnes av Mansfeld-Eisleben (1551-1637).¹⁰¹ Gebhard bestemte seg for å konvertere til protestantismen i 1582 og representerte derfor en fare for andre katolikker. I stedet for å gi avkall på sitt fyrstedømme, slik «kirkereservasjonen» i freden i Augsburg krevde, var han innstilt på å beholde fyrstedømmet sitt. Roma svarte med å ekskommunisere han, og hans protestantiske allierte i pfalz-fyrstedømmet og den nederlandske republikk, som var geografisk nært posisjonert Köln, valgte å ikke involvere seg. Dermed ble han fjernet fra fyrstedømmet sitt og erstattet med Ernest av Bayern.

Den andre hendelsen var Strasbourg-affæren. Strasbourg var et bispesete som både katolikker og protestanter gjorde krav på. Konflikten oppstod i 1592, når Biskop Johann IV gikk bort. Han hadde jobbet hardt for å gjeninnføre katolsk lære og ekskludere protestantisk lære. En konsekvens av bortgangen til Johann var at den protestantiske majoriteten stemte for

⁹⁸ Den lange krigen 1593-1606 mellom habsburgerne og det osmanske riket.

⁹⁹ Brady 2009:352

¹⁰⁰ Brady 2009:365

¹⁰¹ Brady 2009:365

den fremtidige kurfyrsten av Brandenburg, mens den katolske minoriteten stemte for hertugen av Lorraine. Protestantene i Strasbourg hadde stormet oppholdsstedene til de episkopale og forlangte å stemme frem den 15 år gamle Johann Georg av Brandenburg.¹⁰² Det så lyst ut for protestantene helt til keiser Rudolf kom på banen og ga lenet til hertugen av Lorraine, mens de protestantiske ble betalt for å gi avkall på lenet.¹⁰³ Protestantene fryktet den katolske lederen i Lorraine fordi det kunne bety slutten på de protestantiske stillingene i kirken for dette bispedømmet.

Den tredje hendelsen var når Julius Echter von Mespelbrunn, fyrsten over Würzburg, tok i bruk *Ius Emigrandi*, en rettighet som katolske fyrster gjorde krav på i møtet med pluralistiske områder. De ønsket å enten kunne tvinge sine innbyggere til å flytte eller til å konvertere. Måten Julius utfordret dette på var at han betalte ned gjelden på alle områder i sitt fyrstedømme, slik at hans protestantiske vasaller stod uten inntekt, deretter begynte han konsekvent å fjerne protestantiske predikanter. Samtidig gikk han hardt inn for å konvertere sine undersåtter, omtrent 100 000 gikk over til katolisismen, mens de som protesterte på bakgrunn av juridiske brudd ble forvist fra Würzburg.

Den fjerde konflikten omhandlet rettighetene til de religiøse minoritetene som ikke var beskyttet fra freden i Augsburg. I 1560 eksisterte det tre ulike protestantiske menighetsforsamlinger i Aachen, og det katolske byrådet hadde hindret protestanter i å innta dommerembete. Ved 1574 hadde protestantene imidlertid fått et fotfeste i byrådet og klarte deretter å fjerne loven fra 1560 som innebar at protestanter ikke kunne innta i dommerembete. Dette var viktig fordi keiseren anså dette som en viktig katolsk korridor mot Nederland.¹⁰⁴ I 1580 hadde protestantene økt i antall og følte derfor at deres maktposisjon var sterkere enn før. Det hele toppet seg gjennom at byrådet tvang fram innføringen av full religiøs toleranse i Aachen. Disse hendelsene satte i gang indre konflikter og uenigheter i Aachen. Etter at meglingen mellom katolikker og protestanter i byrådet forble uløst, ble saken videresendt til keiser Rudolf som befant seg i Praha. Rudolf lot saken ligge i årevis før en av hans representanter med fullmakt gikk inn for å gjeninnføre loven fra 1560 som innebar at det var kun katolikker som kunne være med i byrådet samt innta dommerembete.¹⁰⁵

Disse fire hendelsene viser at motreformasjonen var på fremmarsj mot slutten av 1500-tallet. Samtidig viser det at fortrenging av protestantisme ikke var nok til å bryte

¹⁰² Wilson 2009, loc 4143

¹⁰³ Brady 2009, s.365

¹⁰⁴ Whaley 2011:399

¹⁰⁵ Brady 2009, s.366

imperiets sameksistens fra 1555. Det var tydelig at protestantene hadde utført klare brudd på enighetene fra freden i Augsburg, noe som keisermakten og imperiets institusjoner slo ned på uten større reaksjoner. De institusjonene på 1500-tallet som løste religiøse saker var Reichskammergericht og dersom disse sakene var ekstra sensitive i henhold til religion, ble de gitt til et eget panel av 6 personer som bestod av tre katolikker og tre protestanter.¹⁰⁶ Dermed så ser man at Freden i Augsburg var nødvendigvis ikke dømt til å mislykkes.

Ved starten av 1600-tallet var det tydelig at det fantes to protestantiske retninger i keiserriket med bred støtte: lutheranere, som var villige til å bevare freden til tross for mye motgang, og på den andre siden de reformerte som presset på for en skarp motstand mot pavekirken i Roma.¹⁰⁷

Da sameksistensen virkelig begynte å nå bristepunktet var det ikke bare den religiøse polariseringen i seg selv som viste seg å være årsaken til at Europa gikk ut i en tretti år lang krig, men Rudolfs mentale helse hadde også vært dårlig i lengre tid. Fraværet av en leder som viste evne til å bevare freden var tydelig på mange felt, og både keiserrikets lovgivende forsamling og keiserrikets rettskammer var betydelig svekket.¹⁰⁸ Dette var institusjoner som skulle ta de religiøse feidene ut av det politiske bildet. Dermed ble det mye vanskeligere å megle i konflikter. Følgene av en svekket keisermakt gjorde det også mulig at de fremste aristokratiske husene kunne kreve å skulle løse feider seg imellom.¹⁰⁹

Det var den mentale helsen til Rudolf som delvis hadde skyld i at det tysk romerske riket var på vei mot konflikter, og dette var også noe av bakgrunnen for den intradynastiske feiden mellom Rudolf og Matthias. Allerede i 1603 hadde brødrene til Rudolf den 2. foreslått å fjerne han fra makten på grunn av hans uforutsigbare lederstil. På dette tidspunktet var det ikke alle i de katolske kretsene som var villig til dette. Paven var ennå ikke overbevist i 1603 om at det var riktig å fjerne Rudolf som keiser. Det som intensiferte motstanden mot Rudolf den 2. var at han hadde delvis forårsaket et opprør i Ungarn. Rudolf den 2. hadde forsøkt å henrette en av sine lojale tilhengere som het Istvan Bocskai fordi hans religion var kalvinisme. Bocskai klarte imidlertid å flykte for å deretter skape et opprør som gikk ut av kontroll i 1605.¹¹⁰ Året etter i 1606 samlet erkehertugene seg igjen for å diskutere fremtiden og det var her at det ble fattet enighet om at Matthias skulle være Rudolfs etterfølger.

¹⁰⁶ Wilson 2009: loc 4254

¹⁰⁷ Brady 2009, s.366

¹⁰⁸ Brady 2009, s.367

¹⁰⁹ Brady 2009, s.368

¹¹⁰ Wilson 2009, loc 2288

4.0 Avsettelsen av keiser Rudolf den 2

4.1 Feiden mellom Rudolf og Matthias 1606

Innad i det hellige tysk-romerske riket hadde enkelte mektige fyrster klart å skaffe seg større territorial makt i bytte mot at lokal stendene sin sosio-økonomiske posisjon forble uendret. Ifølge Wilson var gjeld en viktig faktor for at lokal stendene mistet sin innflytelse på fyrsten. Dermed ble adelen i økende grad ansatt i staten og mistet derfor sin politiske makt.¹¹¹ I motsetning til denne tendensen var situasjonen annerledes i Bøhmen, her hadde de lokale stendene fått en mye sterkere politisk autonomi. Det var fordi stendene i habsburgernes egne områder hadde fått retten til å innkreve skatt fra befolkningen og skapte dermed en lokal autoritet til habsburgerne.¹¹² En mulig årsak til at det var en slik maktfordeling i habsburgernes egne områder var at de hadde områder med ulike språk og var derfor avhengig av lokaladelen for å få autoritet i sine spredte områder. Det interessante i denne sammenhengen blir derfor å finne ut hvorvidt den intradynastiske feiden mellom Rudolf den 2. og Matthias endret dette maktforholdet mellom adel og monark.

Rudolf den 2. erklærte krig mot tyrkerne i 1593 som del av en strategisk plan om å alliere seg med perserne, siden det kunne være en mulighet til å utslette det osmanske riket. Denne krigen skulle imidlertid vise seg å være starten på en rekke politiske problemer for Rudolf den 2. Parallelt med denne krigen pågikk feiden mellom Rudolf den 2. og hans yngre bror erkehertug Matthias. Habsburglandene fungerte som en buffersone mellom det hellige tysk-romerske riket og tyrkerne i øst. Dermed ville det også være naturlig at de tyske fyrstene ville bidra med økonomiske midler når det gjaldt å forsvare riket. De største problemene oppstod rundt århundreskiftet i 1600 og varte til Rudolf den 2. mistet makten i 1611. Keiser Rudolf den 2. hadde begynt i 1600 å bytte ut protestanter med katolikker.¹¹³ Da feiden mot sin yngre bror toppet seg måtte han komme med store innrømmelser og konsesjoner til protestantene. Både keiser Rudolf og erkehertug Matthias ga bort politisk autonomi i bytte mot militært støtte fra protestantisk adel både i Bøhmen og Ungarn. Det toppet seg i 1609, da Rudolfs makt og autoritet var på sitt bunnpunkt og han signerte Majestetetsbrevet.¹¹⁴ Dette dokumentet sikret hele befolkningen i Bøhmen full religiøs sameksistens og at ingen skulle

¹¹¹ Wilson 2009: loc 14523

¹¹² Machardy 1995:411

¹¹³ Wilson 2009: loc 1682

¹¹⁴ GHDI: Letters of Majesty

bli forfulgt på bakgrunn av religion. Det som gjorde majestetsbrevet ekstraordinært var at kalvinister og andre konfesjoner også ble inkludert, til forskjell fra freden i Augsburg. Dersom det kom en konge som forsøkte å ta rettigheter fra protestantene, skulle de også ha retten til å forsvare sine religiøse rettigheter gjennom «Defensores».

En annen faktor som kan forklare keiser Rudolf den 2. sitt handlingsrom var hvordan re-katoliseringen hadde fått sentral betydning i både dynastiet og fra pavemakten. Blant de som kjempet for en re-katolisering var det også en etterspørsel etter en leder som kunne føre en tydelig rekatoliseringspolitikk noe Rudolf den 2. ikke hadde ført.¹¹⁵ Hans bror erkehertug Matthias presenterte seg selv som en keiserkandidat som kunne realisere en slik politikk. Derfor fikk Matthias stor støtte fra kirken og delvis fra Spania. Det kan være denne utfordringen fra broren som førte Rudolf inn i en tydeligere rekatoliseringspolitikk, som skulle vise seg å skape flere problemer enn løsninger.

4.2 Konsekvensene av borgerkrigen i Habsburglandene

Rudolf hadde i store deler av sin regjeringstid gjort det samme som sin far når det gjaldt å skape en katolsk middelvei og en fredelig sameksistens mellom ulike konfesjoner. Brødrene til keiser Rudolf den 2. hadde lyktes med å innføre re-katolisering i sine områder i Østerrike, mens Rudolf den 2. var nærmest likegyldig i henhold til re-katolisering. Det var de som ønsket en tydelig re-katolisering som hadde hjulpet Matthias til makten nemlig pavekirken, kongen av Spania og erkehertugene.¹¹⁶ De forventet nok en tydelig politikk om å samle riket tilbake til den katolske kirken, samtidig som de forventet en kompromissløs politikk i møtet med protestantene. Det som gjorde at disse forventningene ble vanskelige var nettopp det borgerkrigen hadde brakt med seg. For i borgerkrigen mellom Rudolf og Matthias hadde det blitt gjort en rekke avtaler mellom protestantiske stender og katolske regenter. Da keiser Matthias tok over makten i 1612 var situasjonen med protestantene vanskelig for Matthias. Det var en tid der re-katolisering var av øverste prioritering. Re-katoliseringen skulle imidlertid vise seg å være svært vanskelig i møtet med Majestetsbrevet fra 1609, som han hadde arvet fra sin forgjenger. Måten Matthias fortsatte re-katoliseringen var å gi nye stillinger utelukket til katolikker. Protestantene i Bøhmen ble fra 1612 til utbruddet av trettiårskrigen undertrykt gjennom åpenbare brudd på Majestetsbrevet. Dette til tross for at Matthias hadde anerkjent Majestetsbrevet som en betingelse for at han skulle bli valgt til

¹¹⁵ Whaley 2011:433

¹¹⁶ Wilson 2009: loc:2302

konge over Bøhmen.

Sett i ettertid kan man se at det tysk-romerske rikets organisering på statsnivå var godt utviklet allerede på begynnelsen av 1600-tallet. Derfor er mange historikere i dag skeptiske til forestillingen om at 1600-tallet var en tid preget av religiøse spenninger som uunngåelig ville ende opp i en trettiårskrig.¹¹⁷ Men det var nettopp denne velutviklede organiseringen som delvis opphørte tidlig på 1600-tallet. Keiseren var på dette tidspunktet opptatt i krig både mot osmanerne og mot sin bror, som forsøkte å fjerne han fra makten. Samtidig fantes det i riket konfesjonskonflikter som hadde forblitt uløste i lengre tid. Institusjonene som skulle løse aristokratiske feider kunne også ende opp med å måtte løse seg selv, noe som etter hvert gjorde at aristokratiet ble utelatt fra det juridiske rammeverket. Dette forekom som følge av at rikets institusjoner manglet handlingsevne som følge av borgerkrigen, og dermed oppstod det en polarisering mellom konfesjonene.¹¹⁸ De hadde ingen nøytral institusjon som kunne løse religiøse spørsmål, og kanskje derfor oppstod det to konfesjonelle allianser som *den protestantisk union* og *den katolske liga*. Formålet til disse alliansene var å forhindre at folk ble forfulgt på bakgrunn av sin konfesjon, og de ble opprettet av juridiske grunner, ikke nødvendigvis for å fremprovosere militære konfrontasjoner. På grunn av at de konfesjonelt nøytrale institusjonene hadde mistet sin funksjon, ble det derfor nødvendig for protestantene å danne en union for sine rettigheter. Den tidligere praksisen hos rikets høyesterett i Reichskammergericht hadde vært at de hadde en likevekt mellom konfesjonene.¹¹⁹ Men dersom en sak ble anket eller forble uløst gikk den over til keiserens personlige høyesterett Reichshofrat.¹²⁰ Denne institusjonen var fullt opp av katolikker og løste sakene utelukket til fordel for katolikkene. Det vakte selvsagt misnøye, men dette var likevel ikke den direkte årsaken til at den protestantiske union ble opprettet. Det mest provoserende keiser Rudolf den 2. gjorde var en personlig håndtering av en religiøs konflikt i Dönauworth mellom protestanter og katolikker. Donauwörth var ifølge loven en av keiserens frie byer, og det skulle dermed være et likevektsforhold i byens administrative styre, men på grunn av konverteringer hadde protestantene fått et overveldende flertall i administrasjonen. Protestantene i denne byen forsøkte å fortrenge katolsk innflytelse i politikken.¹²¹ Katolikkene hevdet på sin side at de var beskyttet på grunn av at den siste katolske kirken var

¹¹⁷ Burkhardt 2004:276

¹¹⁸ Burkhardt 2004

¹¹⁹ Reichskammergericht hadde en todeling mellom protestanter og katolikker.

¹²⁰ Wilson 2009: loc 4332

¹²¹ Whaley 2011:420

under benedikterklosterets beskyttelse, som krevde unntak fra byens jurisdiksjon.¹²² Biskopen av Augsburg, som hadde kontroll over den geistlige jurisdiksjonen i Donauwörth, rapporterte inn til Reichshofrat om religiøs forfølgelse.¹²³ Svaret fra Reichshofrat var at dersom det forekom ytterligere påkjenninger på den katolske befolkningen i Donauwörth, ville det komme sanksjoner mot byen. Kort tid etter beskjeden fra Reichshofrat oppstod det et nytt opprør som førte til at Rudolf den II ble personlig involvert i saken, men på grunn av at han var personlig opptatt i den intradynastiske feiden, valgte han nok en rask og rimelig løsning. Rudolf den 2. ga den katolske hertugen Maximilian av Bayern fullmakt til å gå inn i byen og sørge for at loven ble fulgt. Utfallet ble at Maximilian startet en kraftig re-katolisering og etter hvert endte opp med å inkludere Donauwörth i sitt eget hertugdømme i Bayern.¹²⁴ Maximilian forlangte å beholde Donauwörth fordi det skulle dekke kostnadene han hadde hatt med å drive ut protestantene. Dette var selvsagt provoserende og urovekkende for protestantene i det hellige tysk-romerske riket og var en sentral årsak til at den protestantiske union ble opprettet, slik det kommer frem i mange kilder allerede ved deklarasjonen av den protestantiske union.¹²⁵ Ved rikssdagen i 1613 var Donauwörth fremdeles en av de viktigste sakene som medlemmene i den protestantiske union la frem. De forlangte at Bayern skulle trekke seg ut av Donauwörth.¹²⁶

Da feiden mellom Rudolf og Matthias pågikk oppstod noe lignende i Bøhmen. De bøhmiske stendene forsøkte å skaffe seg rettigheter slik at de ikke lenger stod i fare for å bli forfulgt på bakgrunn av sin konfesjon, slik man var blitt vitne til i Donauwörth. De protestantiske bøhmiske stendene var på mange måter opportunistiske i møte med keiseren, de kom med krav om politisk autonomi i bytte mot ressurser til keisermakten, noe som de omsider fikk ved Majestetsbrevet. Majestetsbrevet representerte i grunnen en partikulær holdning som den bøhmiske adelen representerte. De forsøkte å løsrive seg fra riket og etablere sin egen stat, fordi de var motstandere av den universalistiske posisjonen som keisermakten representerte. Majestetsbrevet skulle sikre protestantiske rettigheter i møtet med keisermakten. Dette var viktig for protestantene fordi keiseren oppfattet seg selv som den fremste lederen for alle kristne. For keiserens del var det derfor katastrofalt dersom det

¹²² Wilson 2009 loc 4334

¹²³ Reichshofrat behandlet saker raskere enn fyrstenes «reichskammergericht», men man kan heller ikke utelukke at det var fordelaktig for en katolikk å sende inn klage til nettopp Reichshofrat siden de var ekstremt katolikkvennlige. (Whaley, 2011, s.365).

¹²⁴ Whaley 2011:420

¹²⁵ Wilson 2010:12

¹²⁶ Wilson, 2009: loc 4415

oppstod opprør eller tendenser som kunne eskalere og føre til at enkelte områder gikk ut av riket. Matthias og kirken ønsket en skjerpet politikk rundt hovedmålet om å samle alle kristne under en stat gjennom re-katoliseringen. Det eneste som hindret dem var Rudolf og hans utilregnelige styre. Resultatet av denne konflikten var at bøhmerne fikk økt politisk autonomi, noe som gjorde det vanskeligere å gjennomføre en re-katoliseringspolitikk på et senere tidspunkt. Dette kunne man allerede se i 1606, da krigen mot tyrkerne avtok og man gikk inn i en periode der habsburgerne kunne bruke tid på sine egne interesser. Problemet for habsburgerne var at de kunne ikke lenger opprettholde et kristent fellesskap gjennom krigen mot den felles fienden muslimene i øst. Etter 1606 ble de protestantiske stendene mye mer innstilt på å fremme egne krav, siden det ikke handlet om å forsvare seg selv lengre.¹²⁷

4.3 Stendene og makten

I 1607 klarte Matthias å komme med en endelig diplomatisk løsning på opprøret i Ungarn. I kjølvannet av opprøret klarte han å samle stendene med seg i kampen mot Rudolf, men på bekostning av at han måtte komme med konsesjoner til stendene. Rudolf på sin side hadde fortsatt støtte blant den katolske minoriteten, men Rudolf var ikke i stand til å få brukt denne støtten. Mange av de som opprinnelig ville støtte Rudolf gikk over til Matthias på grunn av hans uberegnelige styre.¹²⁸ Rett før Matthias skulle innta Praha og keiserens slott, samlet bøhmerne seg i en forsamling som erklærte at de ville heller støtte Rudolf i bytte mot rettigheter.¹²⁹ De bøhmiske stendene var opportunistiske og utnyttet enhver mulighet som kunne gi dem ytterligere konsesjoner. Erkehertugbrødrene økte de politiske rettighetene til stendene i bytte mot at de ble anerkjent som regenter for Ungarn, Transilvania, Moravia og Bøhmen.¹³⁰

Feiden mellom Rudolf og Matthias skapte hindringer for mye av målene til jesuittene, kirken og Matthias, fordi den ga stadige innrømmelser i en retning som var i motsetning til det de ønsket å oppnå gjennom re-katoliseringen. Samtidig førte det også til at Rudolf, som var i en verre situasjon enn Matthias, ga enda større innrømmelser til sine allierte. Sett i ettertid ville det kanskje vært mindre ødeleggende for motreformasjonens forkjempere, hvis de hadde ventet på Rudolfs død istedenfor en borgerkrig. Feiden var med på å gi økte religiøse rettigheter for stendene, men de religiøse rettighetene var på denne tiden høyst

¹²⁷ Whaley 2011:421

¹²⁸ Wilson 2009 loc.2315

¹²⁹ Wilson 2009 loc 2351

¹³⁰ Wilson 2009 loc 2351

politiske i den forstand at de var helt motsigende til det overordnede målet om en universalstat med en felles konfesjon. Forventningene fra pavemakten og motreformasjonens talsmenn var utvilsomt høye ettersom de var villig til å fjerne Rudolf den 2., Men hva tenkte habsburgerne da de forsterket den politiske posisjonen til stendene gjennom konsesjoner? En mulig forklaring var at det fantes ingen utøvende makt som var fullstendig monopolisert gjennom en anerkjennelse av en legitim regjering i det tysk-romerske riket.¹³¹ Derfor hadde både Matthias og Rudolf en mulighet til å komme med konsesjoner i bytte mot støtte hos sine stender. Stendene på sin side, manglet legitimitet siden de ikke var kongelige, og derfor ville det vært utenkelig at et opprør ville forekomme fordi et opprør uten legitimitet ville mangle støtte. Dette er ifølge Wilson noen av de essensielle manglene til statene som fantes på slutten av 1500-tallet og utover 1600-tallet.¹³² Dermed var forhandlingene mellom monark og stendene ikke bare utrykk for en kamp mellom to ideologier som pluralisme og universalisme, men også en statsbyggende kamp om å monopolisere evnen til å foreta bindende beslutninger. Andre svakheter ved statsbygging på 1500-tallet og 1600-tallet var at de ulike statene hadde forskjellige konfesjoner som alle hevdet var universale. På en annen side kan det nettopp være denne maktkampen som etter hvert dannet grunnlaget for et pluralistisk Europa.¹³³ Da det oppstod ulike konfesjoner forsvant også troen på en universalistisk kristendom som burde underlegge seg alle kristne områder, dermed forsvant også et viktig politisk virkemiddel fra habsburgernes side. En annen utvikling var at de større fyrstedømmene slik som Bayern og Brandenburg hadde konsolidert ekstern autoritet og tatt mer direkte kontroll over ressursene innad i egne territorium. Det er slike utviklinger som er blitt kalt for absolutisme. Det en kunne se i Bayern og Brandenburg var hvordan de territoriale stendene hadde mistet sin politiske innflytelse på kurfyrsten som de tidligere hadde hatt. Inntektene deres var nå avhengig av kurfyrsten og deres sosiale og økonomiske posisjon ble i økende grad bestemt av deres lojalitet til kurfyrsten. Løsningen for mange i adelen var at de inntok byråkratiske posisjoner i samfunnet, men på bekostning av at de ga fra seg politisk innflytelse.¹³⁴ En slik endring var til stede i de tyske fyrstedømmene, men slik var det åpenbart ikke hos de bøhmiske områdene, for her var stendene fortsatt sterke og representerte stor makt.

¹³¹ Wilson 2009: loc 14521

¹³² Wilson 2009: loc 14521

¹³³ Pluralistisk Europa vil si at det finnes mange små stater fremfor en stor universell stat som representerer dem.

¹³⁴ Wilson 2009: loc 14521

4.4 Hvordan majestetsbrevet (1609) påvirket re-katoliseringen til matthias

Majestetsbrevet var ikke noe godt utgangspunkt for en kommende keiser som skulle fremme en re-katolisering i et område som bestod av en sterk protestantisk adel. Imidlertid var det et annet utgangspunkt som var gunstig for Matthias, og det var at den protestantiske adelen fortsatte aldri med å forlange ytterligere konsesjoner etter majestetsbrevet i 1609. Christian av Anhalt, en av de fremste lederene av den protestantiske union, hadde reist til Praha i kort tid etter at konfrontasjonene mellom protestantene og Rudolf hadde oppstått. Det var her at han foreslo at de bøhmiske territoriene skulle forene seg med stendene i Østerrike, og deretter inkorporere dem i den protestantiske union for å skape en sterk protestantisk blokk i sentral-Europa.¹³⁵ Dette skjedde aldri og det var nok på grunn av stendene i de ulike habsburglandene var fornøyde med majestetsbrevet. Denne likegyldigheten fra protestantene når det gjaldt å skape en sterk opposisjon mot Habsburgerne var også noe som var en fordel for Matthias. Ifølge Whaley hadde «*Rudolf skrevet under på majestetsbrevet for å redde kronen sin, mens Matthias hadde gjort det for sikre seg kronen*».¹³⁶ I en slik fremstilling høres det nok ut som om at Matthias var en svak regent som lot seg styre av adelen. I teorien kunne det stemme dersom adelen hadde vært samkjørt i sine interesser, men i praksis var Matthias fortsatt en autonom leder fordi adelen var opptatt med egne interesser.¹³⁷ Dette var tydelig fordi i de tre første årene av sin regjeringstid klarte han å unngå å innkalle en stenderforsamling.¹³⁸ En annen splittelse som var til stede i Matthias sine første år som regent var en sosial splittelse mellom adel og bøndene. Matthias ble rådet til å skape splittelse mellom adelen og bøndene for deretter å forsterke Matthias sin autoritet, men hva ville det ha ført til? Som nevnt tidligere var habsburgerne avhengig av den lokale autoriteten hos adelen i sine egne territorier for å samle inn skatt. Dersom en slik strategi hadde lyktes ville det muligvis åpnet opp for en utvikling slik som i Brandenburg og Bayern, der adelen ble i økende grad avhengig av monarken for å opprettholde sin sosio-økonomiske posisjon. Dette ville derfor undergravet adelens autoritet til fordel for keiser Matthias. I denne sammenhengen kunne Matthias ha sympatisert med bøndene for å vinne innpass til den lokale autoriteten som Habsburgerne manglet. Videre ville det også kunne ført til at Habsburgerne fikk en direkte kontroll over skattleggingen slik at adelen mistet sin politiske

¹³⁵ Mortimer 2015:110

¹³⁶ Whaley 2011:448

¹³⁷ Mortimer 2015:110

¹³⁸ Whaley 2011:448

posisjon.

Dermed var det mange grunner til at majestetsbrevet ikke utgjorde en signifikant hindring for re-katoliseringen nettopp på grunn av at den protestantiske adelen var splittet og isolert fra sine bønder.

5.0 Den nye keiseren og komposisjonspolitikken

5.1 Hvordan skulle Klesl og Matthias løse de konfesjonelle uenighetene i riket?

I etterkant av feiden stod Matthias overfor et problem som han måtte løse dersom han skulle konsolidere makten sin i Habsburg-områdene. Han måtte ta tilbake geistlig jord som var blitt sekularisert av den protestantiske adelen for å få tilgang til inntektene som var under protestantisk kontroll. Som tidligere nevnt foregikk det en strukturell endring i Europa som i økende grad hadde gjort adelen sosio-økonomisk avhengig av regenten.¹³⁹ Denne utviklingen lå et stykke unna i Habsburg-landene, men det jeg vil drøfte i dette kapitlet er om habsburgerne brukte katolisisme som et verktøy for å ta tilbake geistlig jord for å realisere deres vei til absolutisme? Dersom habsburgerne lyktes i dette, kunne det også ha gjort adelen mer direkte underlagt keiseren.

Da Matthias overtok makten i 1612 overtok han også de strukturelle problemene fra sin forgjenger. Det var hovedsakelig to problemer han stod overfor: å få oppløst de konfesjonelle alliansene og å håndtere forventningene om å føre en re-katoliseringspolitik. Begge deler var utfordrende i møte med Majestetsbrevet. Matthias trengte hjelp fra sin rådgiver Klesl. Klesl forsøkte å skape en politikk som skulle bevare freden i riket, samtidig med å ville oppløse de konfesjonelle alliansene. Klesl forsøkte innledningsvis å undergrave de konfesjonelle alliansene gjennom en ny politikk som ble kalt for «komposisjon». Dette var en bilateral politikk der man inngikk kompromiss for å komme frem til politiske løsninger. En slik politikk skulle vise seg å være nærmest umulig i årene som kom, siden polariseringen var tydelig, verken protestantene eller katolikkene ville inngå kompromiss med hverandre.¹⁴⁰ Hovedmålet til Klesl var å avløse den tidligere praksisen der flertallet vant frem over kompromissfremlegg. Samtidig ville han også at hans middelvei gjennom komposisjonspolitikken skulle sammensmelte de to alliansene inn til en «riksliga».¹⁴¹ Spania og pavemakten mente at det å opprettholde kirkereservasjonen var det viktigste middelet for å gjennomføre re-katoliseringen.

Det var en økende mistillit blant protestantene mot keiseren, noe man kunne se ved en rekke anledninger i Matthias sin regjeringstid. Matthias ville samle en styrke til å stå imot

¹³⁹ I tråd med General Crisis Theory som vektlegger at trettiårskrigen oppstod som en følge av en voldsom brytningstid når det gjaldt økonomiske og politiske strukturer.

¹⁴⁰ Whaley 2011:439

¹⁴¹ Whaley 2011:439

press fra tyrkerne i øst, mens protestantiske fyrster var skeptiske til dette; de fryktet at keiseren ville samle en styrke for å slå ned på protestantene. Protestantene kom derfor med en rekke betingelser for at de i det hele tatt skulle delta i videre diskusjoner i riksdagen. Klesl visste godt at dersom hans politikk skulle lykkes, måtte han sørge for at den protestantiske union ble oppløst. Den protestantiske union var svært splittet innad, og de ulike fyrstene hadde ulike formål med unionsmedlemskapet sitt.¹⁴² Også den katolske liga, med hertug Maximilian av Bayern i spissen, var mistenksomme til Klesl sine planer. Spørsmålet for Maximilian av Bayern var hvorvidt komposisjonspolitikken innebar ugunstige konsesjoner til protestanter, som Bayern ikke kunne akseptere. En annen mulighet Maximilian og rådet hans var bekymret for, var at komposisjonspolitikken var noe habsburgerne brukte for å fremme sine egne dynastiske interesser.¹⁴³ Dette viser hvordan aktørene sine posisjoner ikke bare handlet om religiøs overbevisning, men også om geopolitiske bekymringer. Den økende mistenksomheten toppet seg på begge sider i 1614 da Klesl foreslo en stående hær til keisermakten som stendene skulle finansiere.¹⁴⁴

Politikken til Klesl mislyktes på grunn av at de ulike habsburglandene hadde de samme problemene som det tysk-romerske riket. Kirkereservasjonen og den protestantiske tolkningen av freden i Augsburg i form av *Ius reformandi* var fortsatt en stor påkjenning for katolikkene. Det at det fantes forskjellige tolkninger av samme lov var noe av det som hadde skapt en dyp polarisering mellom konfesjonene. Katolikkene hevdet på sin side at *Ius reformandi* bare var retten til å opprette lutheranske kirker, mens protestantene mente at de kunne reformere geistlige klostre som befant seg innenfor fyrstedømmets grenser.¹⁴⁵

Det som virker symptomatisk med Klesls sin pragmatiske tilnærming var at han klarte ofte å avvæpne indre konflikter, men han mislyktes i å skape et samhold mot en ytre trussel. Han klarte å hindre at det oppstod en bøhmisk konføderasjon i 1615, men han mislyktes i å samle stendene mot tyrkerne i øst. Klesl klarte heller ikke å samle medlemmene av riksdagen i 1613 mot en mulig trussel som tyrkerne i øst representerte. Klesl klarte med andre ord hverken å samle stendene i habsburglandene eller riksstendene for det hellige tysk-romerske riket. Tyrkerne hadde ved 1613 nylig erstattet fyrsten Bathory med Bethlen Gabor. Bathory var en vasall til habsburgerne og representerte på den måten at makten lå hos habsburgerne,

¹⁴² Whaley 2011:440

¹⁴³ Whaley 2011:443

¹⁴⁴ Whaley 2011:466

¹⁴⁵ Wilson 2010:115

mens Bethlen Gabor representerte det osmanske riket.¹⁴⁶ Til tross for denne faren i øst klarte ikke Klesl å samle stendene mot en felles fiende som i tiden etter 1613 var høyst reell.

5.2 Hvorfor oppstod det konflikt i den østlige delen av riket?

Et sentralt problem keiser Matthias arvet fra sin forgjenger var hvordan hele adelen i habsburglandene hadde fått en autonom makt som var tilsvarende det de tyske fyrstene fikk i freden i Augsburg.¹⁴⁷ I makthierarkiet for konstitusjonen av det hellige tysk-romerske riket var en fyrste den territoriale lensherren over et gitt område, mens adelen var underlagt fyrsten. Denne særegne utviklingen for maktfordeling i habsburglandene var i skarp kontrast til fyrstene i det hellige tysk romerske riket. På grunn av at Matthias var regent samtidig som han var keiser hadde adelen en høyere posisjon i makthierarkiet enn hos adelen i de ulike fyrstedømmene i det tysk-romerske riket. Denne opphøyde posisjonen til adelen i habsburglandene var en hindring for universalismen. Man hadde allerede sett fra feiden mellom Rudolf og Matthias at det fantes stenderforsamlinger i Mähren, Bøhmen, nedre- og øvre Østerrike samt Ungarn. Disse stenderforsamlingene hadde skaffet seg en økt politisk autonomi i møte med habsburgerne. Majoritetsbefolkningen for disse områdene tilhørte protestantisme samtidig som de forlangte konsesjoner og økt autonomi. For øvrig, kan også det manglende samarbeidet mellom de protestantiske territoriene i habsburglandene vise at de var pluralistiske. Det var i denne sammenhengen at habsburgerne så det nødvendig å re-katolisere sine områder. Det at Bøhmen var hovedsakelig protestantisk kan ha vært et godt utgangspunkt for keiseren, fordi da kunne han bruke katolisisme som et verktøy for å ta tilbake makten fra adelen. Det var også det Matthias gjorde da han byttet ut protestanter med katolikker i Bøhmens administrasjon. Det fantes derfor et politisk motiv for habsburgerne om å fjerne makt fra den territoriale adelen. Dessverre for habsburgerne var de ikke klar over hvilke konsekvenser det ville føre med seg og hvordan reverseringen av adelens nye makt etter Majestetsbrevet var mer problematisk enn først antatt. I de to neste avsnittene under vil jeg vise til hvordan katolsk jord ble overtatt av protestantiske adel og deretter hvordan Matthias og motreformasjonen forsøkte å ta disse tilbake til katolikkene.

5.3 Fra katolsk til protestantisk jord

¹⁴⁶ Argumentet om å ruste opp til krig i de østlige delene av Europa var nettopp fordi tyrkerne hadde overtatt perifære områder ved dagens Romania.

¹⁴⁷ Whaley 2011:439

Protestantismen forvandlet samspillet mellom fyrste, adel og borgerstand på flere nivåer. Noen av spørsmålene som dukket opp var hvem som skulle ha kontroll over kirkeinstitutionen og deres eiendeler, og hvem som skulle ha kontrollen over det juridiske ansvaret som kirken hadde hatt for moralsk og sosial disiplin. Et annet problem var av materiell art, da det angikk hvordan man skulle fordele stillinger i maktapparatet til fyrsten. I etterkant av freden i Augsburg ble lutheranismen en godkjent konfesjon, og de fyrstene som utførte «Ius Reformandi» kunne «lovlig» gjøre seg selv til kirkens overhode i sitt område. Dette medførte at de i økende grad fikk kontroll over religiøs makt, og reguleringen av moralsk disiplin ble av interesse både for kirken og for fyrsten.¹⁴⁸ Protestantismen bidro til mer direkte kontroll over ressurser for fyrsten og skapte en sterkere infrastruktur som gjorde at han fikk større juridisk tilgang til flere deler av sitt område. Dette var noen av mekanismene som gjorde at reformasjonen bidro til statsdannelser i løpet av 1500-tallet og 1600-tallet. Den protestantiske adelen i habsburglandene hadde sterk nok innflytelse i politikken slik at de utgjorde en stor trussel for habsburgernes re-katolisering. Mens motreformasjonen førte også til at det ble en sterkere sentralisering i katolske områder nettopp på grunn av protestantismen. Siden protestantismen var en trussel for den katolske kirke ble utfallet at de katolske fyrstene fikk en større innflytelse over kirken. Gjennom denne innflytelsen klarte også de katolske fyrstene å samkjøre finansene til kirken med sine egne interesser.¹⁴⁹ Et viktig middel for å konsolidere denne nye makten ble derfor å sørge for religiøs homogenitet da dette styrket maktgrunnet deres.

Habsburglandene hadde også noen tradisjoner som gjorde at det å konvertere til protestantismen brakte med seg noen fordeler. Erkehertugene i Habsburg dynastiet hadde siden senmiddelalderen fått retten til å utnevne biskoper i de Østeriske landene. Det gjorde at habsburgerne fikk patronatrettigheter, samt at de fikk regulere kirkens verdslige saker og kirkelenene som tilhørte klostre kunne administreres som om de var kronland.¹⁵⁰ En lignende rettighet gjaldt også for adelen i habsburglandene, med mindre kirker som gjerne var opprettet fra adelens forfedre. Dette var en av de største utfordringene til katolske reformer i Østerrike, og var delvis med på å forklare omfanget av de tiltakene som ble utført av motreformasjonen i møte med protestantene i habsburgområdene. Adelen kunne utnevne personer som skulle ha et geistlige len, men dersom stillingen ble holdt ledig, fikk adelen inntektene fra dette lenet. Da protestantismen spredte seg inn i habsburglandene ble det derfor

¹⁴⁸ Machardy 2016:47

¹⁴⁹ Machardy 2016:48

¹⁵⁰ Machardy 2016:51

godt mottatt av adelen, og mange valgte å konvertere. Utover på 1500-tallet unnlot derfor den protestantiske adelen å fylle opp disse stillingene. I stedet for ansatte ofte den protestantiske adelen en predikant som mottok lønn fremfor å få inntektene fra lenet.¹⁵¹ Under keiser Maximilian den andres regjeringstid toppet denne utviklingen seg og ble for alvor en trussel mot habsburgernes patronatsrett til å utnevne biskoper. Keiser Maximilian den 2. bestemte seg derfor i 1568 for å opprette en egen rådsforsamling som het «*Klosterrat*», der formålet var å hindre at habsburgerne skulle miste sin patronatsrett. Ledige stillinger ble heretter raskt fylt opp og denne institusjonen ble et viktig steg i føre kirken inn under statlig kontroll.¹⁵²

Forsøket på å begrense protestantisk vekst ble hindret av krigen med det osmanske riket, og at habsburgerne hadde stor gjeld. Maximilian var derfor tvunget til å inngå kompromisser med en protestantisk adel, der de fikk utøve sin tro på alle sine områder. Det konstante presset som habsburgerne opplevde på grunn av krig var uheldig for deres egen maktkonsolidering i egne territorier. Dette presset skyldes delvis av at habsburgernes maktposisjon ble sett på med bekymring blant deres rivaler, og derfor ble de involvert i utallige kriger og konflikter og fikk problemer med å gjennomføre tiltak i sine egne områder.¹⁵³

5.4 Motreformasjonen i habsburglandene

Det var ulike metoder for keisermakten i å danne en katolsk homogen befolkning i habsburglandene i både tiden før og etter borgerkrigen. Klesl foreslo å oppheve alle stillinger som protestantene hadde fylt opp i de ulike kirkene i habsburglandene. I forlenging av dette kunngjorde keiser Rudolf i 1598 at all jord som var blitt ulovlig annektert av protestanter i nordlige Østerrike skulle heretter gis tilbake til katolikkene.¹⁵⁴ Det var i denne nordlige delen av Østerrike at det forekom mest konvertering til protestantismen. Det var særlig her at adelen hadde direkte tilgang til kirken gjennom sine tradisjonelle rettigheter. En annen strategi var å stenge av gjennomstrømningen av vann til de protestantiske områdene, slik at de ble verdiløse og protestantene deretter ble tvunget til å selge jorden sin. Da en protestant solgte lenet sitt forsikret også Klesl seg om at kjøperen var katolsk. Denne strategien om å få protestanter til å selge til katolikker var en taktikk som ble ofte brukt av habsburgerne.¹⁵⁵

¹⁵¹ Machardy 2016:51

¹⁵² Machardy 2016:56

¹⁵³ Machardy 2016:28

¹⁵⁴ Machardy 2016:63

¹⁵⁵ Machardy 2016:63

Det som skjerpet konflikten under regjeringstiden til keiser Matthias skyldtes en tydeligere re-katolisering, til forskjell fra sin forgjenger, som fortsatte å forsøke å oppnå en sameksistens mellom konfesjonene. Da Matthias fortsatte med motreformasjonen og delvis lyktes, var noe av årsaken at han hadde splittet opposisjonen gjennom å gi ulike vilkår til de ulike provinsene i habsburglandene. Det viktige for Matthias var å føre områder som tidligere hadde tilhørt kirken tilbake på katolske hender. Matthias lyktes godt med dette, siden de katolske stendene nektet å anerkjenne Majestetsbrevet fra 1609.¹⁵⁶ Matthias begynte derfor å erstatte protestanter med katolikker i sin administrasjon. Han foretok en katolsk tolkning av Majestetsbrevet som gjorde det mulig å rekatolisere habsburgområdene.¹⁵⁷ Ifølge freden i Augsburg hadde den verdslige herskeren rett til å bygge kirker for sine innbyggere, mens i Majestetsbrevet hadde adelen rett til å bygge kirker hvor som helst, til og med på områder som tilhørte kongen av Bøhmen. Det som skapte problemer for protestantene, var at Majestetsbrevet hadde ikke bestemt hvem som skulle få utnevne prester til kirkene i kongeriket. Dermed kunne katolikkene fortsette den tidligere praksisen med å ha ansvaret for å utnevne prester, også til de protestantiske kirkene. Samtidig hadde også Matthias overført områder til kirken, som skapte andre problemer for protestantene. I områder som tilhørte kirken var det kun katolske kirker som var tillatt, dermed ble de protestantiske kirkene på slike områder gjort ulovlige.¹⁵⁸ En slik tolkning var mulig nettopp fordi Majestetsbrevet ikke var tydelig nok på disse spørsmålene. Det var kun områder som tilhørte kongen som var beskyttet av Majestetsbrevet. Ifølge Majestetsbrevet kunne protestantene bygge kirker på sine egne områder og områder som tilhørte kongen, men den sa ingenting om det som tilhørte de geistlige områdene.¹⁵⁹

5.5 Politisk autonomi til stendene i Bøhmen

Konstellasjonene i kongeriket Bøhmen hadde egne autonome politiske systemer. Gjennom Majestetsbrevet hadde den bøhmiske adelen fått retten til frie valg og den bøhmiske-silianske konføderasjonen, som samarbeidet med Rudolf var blitt anerkjent av keiser Matthias.¹⁶⁰ Samtidig hadde kongemakten avtalt å ta opp fire andre tema etter 1609 og majestetsbrevet. Ett av disse var ønsket om å skape en felles stenderforsamling for alle områdene til Matthias.

¹⁵⁶ Machardy 2016:66

¹⁵⁷ Mortimer 2015:123

¹⁵⁸ Mortimer 2015:123

¹⁵⁹ German History in Documents and Images, 2021: Majestetsbrevet

¹⁶⁰ Whaley 2011:448

Et annet ønske var å opprette et gjensidig forsvarsverk for disse territoriene. Det tredje temaet var at stendene skulle samles inn til stenderforsamling for å fornye traktatene med de andre nærliggende territoriene, slik som kurfyrstene i Saksen og Brandenburg, samt kongeriket Polen. Målene til stendene i Bøhmen var å skaffe seg kontroll over militæret og legalisere institusjoner som kunne stå imot press fra kongemakten, ytre makter en stemme i bøhmisk politikk.¹⁶¹ Det å få Brandenburg og Saksen til å involvere seg i politikken til Bøhmen kunne også bidra til økt motstand mot keisermakten. Keiseren var avhengig av å ha en god relasjon til kurfyrstedømmene Saksen og Brandenburg siden de var Habsburgernes fremste bevis på at de var konfesjonelt nøytrale. Dette var en klar indikasjon på at adelen hadde ambisjoner om å involvere seg i politikk som gikk utenfor Bøhmens grenser. Matthias vegret seg derfor for å innkalle til stenderforsamling, og han unnlot å gjøre dette helt til 1614 da han til slutt kom med en innkalling av adelen i Østerrike, Bøhmen og Ungarn. Habsburgerne måtte skaffe seg en autoritet i Habsburglandene, men de manglet en troverdig trussel i øst som kunne samle stendene under kongemakten. Det fantes et skille mellom hva som skulle gå til beskyttelse av riket og hva som skulle beskytte dynastiske interesser. Konflikter med Frankrike ble ofte sett på som dynastiske konflikter og i slike tilfeller kunne stendene både i det tysk-romerske riket stille seg motvillig til.¹⁶² Derfor var det bare muslimer i øst som hadde sterkest potensial til å forene protestanter og katolikker mot en felles fiende.

i 1615, samlet stenderforsamlingen seg på nytt, men da var stendene enda mer splittet enn de tidligere hadde vært. Stendene i Mähren og øvre og nedre Østerrike fryktet at de bøhmiske stendene skulle få lederskapet i denne forsamlingen samtidig unnlot Ungarn å delta på grunn av at de andre stendene var nølende med å bidra til forsvarskostnadene de måtte legge ut på grunn av tyrkerne i øst.¹⁶³

Stendene mislyktes i å skape en samlet opposisjon til kongemakten. Det førte også til at kongemakten satt sterkere enn noen gang før. En av årsakene til at adelen ikke dannet en samlet opposisjon var på grunn av Rudolfs konsesjoner fra feiden, som hadde svekket Habsburgernes posisjon i årene etter 1612 da Matthias tok over keisertittelen, derfor var stendene fornøyd med et «*Status Quo*». Matthias hadde gitt mange konsesjoner til stendene i Østerrike, men de ville fortsatt forsøke å rive seg løs fra Matthias sitt lensherredømme. Samtidig var Matthias klar over at Østerrike og Ungarn hadde deltatt i en sammensvergelse med den protestantiske union. Når det gjaldt Bøhmen kunne ikke keiser Matthias innkalle til

¹⁶¹ Whaley 2011:448

¹⁶² Whaley 2011:32

¹⁶³ Whaley 2011:449

stenderforsamling med mindre han innkalte til en storforsamling der stendene fra alle de bøhmiske provinsene deltok.¹⁶⁴ Keiseren måtte forsikre seg om at hans politiske opposisjon var splittet dersom han skulle våge å innkalle til forsamling. En dårlig forhandlingsposisjon kunne bety at Matthias måtte gi ytterligere konsesjoner til stendene. Det var derfor at han i 1615 innkalte til en storforsamling av stendene i Praha. Her var splittelsene tydelige. Ungarn unnlot å delta, Mähren, Lausitz og Schleisen var bekymret over Bøhmens sterke posisjon, mens Østerrike inntok en nøytral forhandlingsposisjon.¹⁶⁵ Det var på dette tidspunktet uklart hvor veien ville gå videre for habsburgerne i den østlige delen av Europa, men det skulle oppstå en ny konflikt med unike forhold som iverksatte en ny kurs for habsburgerne på et beleilig tidspunkt.

5.6 Ferdinands vei til makten

I 1615 hadde habsburgerne fornyet freden med det osmanske riket og krigføringen mot tyrkerne hadde ført til at grensetraktatene i øst ble fylt opp av flyktninger. Det førte til at befolkningen i Uskok, som befant seg i dagens Kroatia økte betraktelig i antall. Ferdinand hadde ansvaret for dette området, men kunne ikke forlate området fordi Ferdinand hadde ikke midlene til å finansiere Uskok-samfunnet etter at det ble våpenstillstand med det osmanske riket. Derfor ble de drevet sørover for å unngå at Uskokene skulle drive med plyndring i sårbare grensesoner som kunne ha brutt freden med det osmanske riket.¹⁶⁶ Heretter ble uskokene en trussel for venetianske handelsmenn og førte derfor til at Venezia erklærte krig mot habsburgerne.

Bekymringene til Filip den 3. av Spania var at krigen hadde delvis ødelagt muligheten for at den kommende keiseren skulle tilhøre Habsburg-dynastiet. De skjønnte at Ferdinand var den eneste kandidaten som kunne stille til valg, men da måtte de beskytte omdømmet hans. Ferdinand var fortsatt fullstendig opptatt i krigen mot Venezia, og det var et uheldig utgangspunkt dersom man skulle stille til keiservalg. Spania forsøkte derfor å tvinge Matthias til å utnevne en arving mens han ennå var i live. Det kolliderte med Klesls ambisjoner om å skape en komposisjonspolitikk som ennå trengte tid.¹⁶⁷ Det førte også til at Klesl gikk aktivt inn for å hindre at Ferdinand fikk avsluttet krigen sin mot Venezia. Klesl forsøkte blant annet å utsette utsendingene av forsterkninger til Ferdinands disposisjon. Samtidig bør dette også sees i sammenheng med at en åpen støtte til Ferdinand som var en tydelig forkjemper av

¹⁶⁴ Mortimer 2015:121

¹⁶⁵ Mortimer 2015:122

¹⁶⁶ Wilson 2009: loc 1807

¹⁶⁷ Wilson 2009: loc 5009

motreformasjonen ville åpenbart undergrave Klesls politiske posisjon.¹⁶⁸ Spania involverte seg fordi de hevdet at de hadde krav på keisertittelen, og Filip den 3. hadde den forestillingen at dersom han ikke gjorde noe krav, ville det omsider undergrave hans autoritet. Han bestemte seg derfor for å gi fra seg krav på kongeriket Bøhmen og Ungarn i bytte mot strategiske områder som var tilknyttet til den spanske veien sør for Nederland.¹⁶⁹ Dette var områder som var på den vestlige delen av Østerrike. Områder som dette var ikke Klesl innstilt på å gi opp.

Ferdinand stod overfor to problem i 1617, det ene var at Matthias sin helse var svekket og for det andre var det at problemene rundt Uskok-krisen var ennå til stede. Omstendighetene rundt Ferdinand gjorde at han ble tvunget til å skrive under «Oñatetraktaten». I disse dokumentene fraskrev Filip den 3. av Spania seg alle krav til områdene Bøhmen og Ungarn. Filip sine fremtidige sønner hadde fortsatt fortrinn foran Ferdinand sine døtre og uspesifisert provins av Østerrike som skulle senere bli bestemt. Denne uspesifiserte provinsen var akkurat det Filip den 3. ville ha i bytte mot at han ga fra seg kravet på keisertittelen. Matthias skrev også under på avtalene, mens den avtalen om områder av Østerrike forble hemmelig.¹⁷⁰ Det var naturligvis viktig for Filip den 3. at det ikke ble offentliggjort at han fikk områder som ga han sterkere mobilitet i kampen mot Nederland. Dersom dette hadde vært offentliggjort i 1617 ville det nok ha provosert Nederland til å gjenoppta krigen på et tidspunkt der Spania ikke var godt nok forberedt. Da det ble klart at Ferdinand skulle være den kommende tronarvingen, gjorde det han også bedre rustet i konflikten med Uskokene og Venezia. Gjennom tilgang til flere tropper og soldater ble konflikten raskt løst gjennom en fredsavtale som gikk ut på at habsburgerne flyttet uskokene lengre nordover slik at pirater ikke ødela for den venetianske handelsvirksomheten.¹⁷¹

Da Ferdinand tok over makten i Bøhmen i 1617 og senere som keiser i det tysk-romerske riket i 1619, var det to årsaker til at protestanter følte de var i fare. Den ene var at de juridiske institusjonene ble fylt opp av katolikker, og den andre var at katolikkene utfordret protestantiske fortolkninger av Majestetsbrevet.¹⁷² Økende politisk og sosialt press ble ytterligere koblet til en trykkoker av religiøst press som nærmest uunngåelig ville ha endt opp med en konfrontasjon. En slik oppfatning var tydelig for protestantene, som på 1600-

¹⁶⁸ Wilson 2009: loc 5009

¹⁶⁹ Wilson 2009: loc 4986

¹⁷⁰ Wilson 2009: loc 5025

¹⁷¹ Wilson 2009: loc 5040

¹⁷² Whaley 2011:450

tallet opplevde en skjerpet opposisjon fra katolikkene. Katolikkene fikk i økende grad kontroll over de juridiske institusjonene, samtidig som de kjempet for en re-katolisering. Avstanden mellom den protestantiske adelen og kongemakten ble større ettersom protestantene mistet sin juridiske beskyttelse som de tidligere hadde hatt. Samtidig representerte Majestetsbrevet en hindring for rekatoliseringen, og det var svært vanskelig for kongemakten å komme seg forbi denne uten at det provoserte protestantene.¹⁷³

Med støtte i Majestetsbrevet kunne protestanter bygge kirker hvor som helst på områder som var en del av kongeriket i Bøhmen. Utfordringen var hvorvidt de kirkelenene var en del av kongemakten eller den geistlige makten. Protestantene hevdet at disse områdene var en del av kongemaktens eiendom, mens katolikkene hevdet at kongemakten var kun en forsvarer av disse områdene. Det tydeligste tegnet på at Matthias forsøkte å komme seg forbi denne tvisten, var at han gav ansvaret for disse områdene til erkebiskopen av Praha, dermed ble 132 prestegjeld overført til erkebiskopen.¹⁷⁴ Majestetsbrevet ble utfordret i en rekke områder i årene etter 1612. Det var forholdsvis uproblematisk i områder som var mer eller mindre åpenbart et kirkeområde, slik som byen Braunau i Østerrike, som var en by som tilhørte benediktinerordenen og følgelig en del av den katolske kirken. Her ble overgangen relativt uproblematisk og den kongelige forsamlingen oppfordret abbeden i å stenge ned den protestantiske kirken. Et annet tilfelle var Klostergrab, som var under kontroll av erkebiskopen av Praha. Befolkningen hevdet derimot at dette var en kongelig by, siden det var betegnet som en «fri gruveby». Protestene fra protestantene var nytteløse da erkebiskopen fjernet den protestantiske pastoren i 1614.¹⁷⁵ Dette var et åpenbart brudd med Majestetsbrevet, siden det eksplisitt formulerte at «kirker og gudstjenester i gruvebyer var anerkjent av kongen og skulle få full beskyttelse»¹⁷⁶ Det man manglet i denne perioden var en utøvende makt som hadde tilstrekkelig anerkjennelse og autoritet til å bekrefte om et område tilhørte kongen eller kirken. På denne måten ser man hvordan religion og politikk fortsatt var sammensveiset og vanskelig å adskille. Det som hadde gjort det vanskelig var nettopp at habsburglandene ikke hadde den samme beskyttelsen som det hellige tysk-romerske riket hadde i Reichskammergericht.

Overgangen fra Rudolf til Matthias innledet derfor en tid der habsburgerne tydelig ønsket å begrense rettighetene som protestantene hadde vunnet gjennom majestetsbrevet i

¹⁷³ Whaley 2011:450

¹⁷⁴ Whaley 2011:451

¹⁷⁵ Whaley 2011:451

¹⁷⁶ German History in Documents and Images: majestetsbrevet

1609. Samtidig kan det også sies at de fortsatt ønsket å samarbeide med protestantene siden Matthias og Khlesl hadde jobbet for å utvikle en komposisjonspolitikk som skulle åpne opp for kompromisser mellom konfesjonene. Dessverre oppstod det mistenksomheter både blant protestanter og katolikker i møte med komposisjonspolitikken. Det kan virke som om at kompromisser var problematiske på 1600-tallet fordi det var ikke bare kompromisser mellom konfesjoner, men også i forhold til dynastiske interesser. Hertugen av Bayern var skeptisk til komposisjonspolitikken fordi han mistenkte at den skulle fremme habsburgernes interesse, fremfor å danne en forsoning mellom konfesjonene.¹⁷⁷ Denne antagelsen skulle omsider vise seg å stemme da Khlesl foreslo en stående hær til keiseren som riksstendene skulle finansiere. Her ser man at Matthias og Khlesl hadde foretatt enkelte forsøk på å sikre seg autoritet i sine områder, men på grunn av uenigheter fra riksstendene trengte de fortsatt tid.

Det var i denne sammenhengen at Ferdinands konflikt med Uskokene var med på å legge hindringer for Klesls komposisjonspolitikk, fordi Spania begynte å bli bekymret over habsburgdynastiets kommende keiser. Ferdinand den 2. representerte alt som Spania og jesuittene stod for og var derfor en av deres fremste kandidater til keisertittelen, siden han var en sterk forkjemper for re-katoliseringen. Derfor involverte de seg i konflikten for å forsøke å få Matthias til å utnevne en fremtidig keiser, noe som åpenbart ville provosere valgkongedømmet i Bøhmen. Videre i denne sammenhengen klarte heller ikke Matthias og Klesl å få oppløst de konfesjonelle alliansene fordi det fantes en skepsis mot habsburgerne fra både protestanter og katolikker. Det var nok av faktorer som bidro til å splitte de konfesjonelle alliansene innad, men de manglet en stat som de kunne anerkjenne og samle seg under.

¹⁷⁷ Whaley 2011:443

6.0 Krisen i Habsburglandene

6.1 Bøhmenopprørets utløsende årsaker

Ved 1618 hadde det skjedd flere påkjenninger for den protestantiske adelen i Bøhmen. Protestantene hadde opplevd at habsburgerne hadde ekskludert dem fra å innta stillinger i kongens institusjoner. Samtidig hadde de opplevd gjentatte brudd på enighetene fra majestetsbrevet gjentatte ganger. Fra 1611 til 1618 hadde keiser Matthias overført 132 kongelige prestegjeld over til den katolske kirke.¹⁷⁸ Dermed ser man at Matthias hadde tydelig forsøkt å re-katolisere Bøhmen. Protestantene reagerte derfor med å samle seg i Praha for å sende en formell klage til Matthias, noe som senere eskalerte i opprør. Bøhmenopprøret har ofte blitt fremstilt som den utløsende årsaken til trettiårskrigen,¹⁷⁹ men var opprøret et opprør for politiske rettigheter eller religiøse rettigheter?

Protestantene i Bøhmen opplevde en økende forfølgelse under Matthias sin regjeringstid fra 1611-1619. Som det ble nedfelt i Majestetsbrevet skulle protestantene ha muligheten til å forsvare troen sin dersom noen truet deres religionsfrihet.¹⁸⁰ De skulle i en slik situasjon kunne samle seg i en «Defensores»- forsamling, som representere stendene i religiøse spørsmål i møte med kongen av Bøhmen. Hovedårsakene til at de ville møte opp til forsamling i 1618 var på grunn av kong Ferdinands håndtering av Klostergrab. Kong Ferdinand hadde vært nådeløs mot protestantene, siden han ga biskopen av Praha myndighet til å rive ned den protestantiske kirken i Klostergrab. I tillegg arresterte han alle de som sendte inn klage på nedrivingen. Videre sørget han for at den kongelige administrasjonen skulle kutte finansiell støtte til de protestantiske sognene. Ferdinands håndtering av Klostergrab-hendelsen var også et av hovedargumentene i «*Apologia*» som var brevet som opprørerne sendte til keiser Matthias for å rettferdiggjøre at de hadde inntatt Hradschin slottet og kastet ut de katolske lederne av Praha.¹⁸¹

Opptappingen av konflikten i årene før bøhmenopprøret i 1618 hadde sin bakgrunn av at habsburgerne hadde flyttet forsamlingen sin fra Bøhmen til Wien, samtidig hadde de også gitt den administrative ledelsen til «de ti regentene» som stort sett var katolikker, og som stod for en kompromissløs rekatolisering.¹⁸² Da adelen samlet seg i mars 1618 for å

¹⁷⁸ Whaley 2011:451

¹⁷⁹ Machardy 2016:1

¹⁸⁰ German History in Documents and Images: *Letters of Majesty*

¹⁸¹ Wilson 2009: loc 5173

¹⁸² Wilson 2009: loc 5181

legge inn en formell klage på at deres protestantiske rettigheter, var det bare en del av Thurns allierte fra defensorene som møtte opp. mange av de andre representantene fra defensorene var ikke til stede under forsamlingen. Det ble derfor lett å overbevise de som var til stede at hele majestetsbrevet var truet. Klesl fikk med seg at Thurn manglet bredere støtte og tok dermed i bruk en kompromissløs tilnærming til Thurns forsamling. Denne protestantiske forsamlingen til Thurn ble erklært som et lovbrudd og de som kom med beskjeden var habsburgernes rådherrer i institusjonen «de ti regentene». Thurn brukte dette til sin fordel med at han deretter kunne anklage regentene, fremfor å anklage habsburgerne.

Samlingen møtte opp i Praha igjen i mai 1618, men denne gangen hadde de bredere støtte enn to måneder tidligere. De møtte opp for å motta svaret fra keiser Matthias, men istedenfor møtte de motstand fra «de ti regentene», som ga dem ordre om å oppløse forsamlingen. Den 22. mai planla adelen en storming av Hradschin-slottet i Praha, for å kaste ut de katolske regentene. Dagen etter fikk grev Thurn, en av lederne for opprøret, bredere støtte når han fikk med seg bystyret i Praha til å delta i stormingen. Kapteinen for slottsvaktene ga rebellene fri passasje, selv om han var katolikk, noe som kan virke merkverdig med tanke på at opprøret ofte er fremstilt som en konflikt mellom protestanter og katolikker. En viktig sak for Thurn og rebellene var på dette tidspunktet å få bevist at det var regentene som hadde oppfordret Klesl og Matthias til å hindre en lovlig protestantisk forsamling. Da Thurn og opprørerne kom seg inn på slottet, stod det to personer som de mente var hovedaktører for den kompromissløse re-katoliseringen; Vilelm Slavata og Jaroslav Martinitz. Protestantene hadde håpet at de skulle innrømme at det var «de ti regentene» som hadde vært delaktig i å undertrykke protestantiske rettigheter, men da de nektet å erklære seg skyldig i anklagelsene fra protestantene, ble de kastet ut av vinduet.¹⁸³

På bare noen dager hadde det gått fra å være et forsøk på å forhandle til å være et kuppforsøk i Bøhmen. Samtidig var det muligvis noe mer enn et konfesjonelt opprør, det representerte også noe anti-habsburgsk, siden det var katolikker som slapp rebellene inn i slottet. Den bøhmiske adelen hadde lenge forsøkt å få sterkere innflytelse over styret i Bøhmen. En slik innflytelse var nøyaktig det Klesl var bekymret for, han sammenlignet kuppet i Bøhmen med løsrivelsen av Nederland i 1568. Denne hendelsen i Bøhmen var ifølge Klesl noe mer enn en konstitusjonell uenighet mellom regent og stendene. Det var en dypere splittelse som gjaldt hvordan staten og samfunnet skulle formes.¹⁸⁴ Dagen etter, på den 24.

¹⁸³ Wilson 2009: loc 5211

¹⁸⁴ Whaley 2011: s.453

mai 1618 var adelen igjen samlet, men denne gangen i en provisorisk regjering der formålet var å skaffe seg en stående hær som skulle forsvare det nye området.¹⁸⁵ De protestantiske opprørerne forsøkte å forene de bøhmiske territoriene samtidig som de skaffet seg allierte utenfor Bøhmen som ville være med på å forsvare deres uavhengighet. Det var ikke før året etter, 31. juli i 1619, at de virkelig fikk utbredt støtte, da alle de fem provinsene av Bøhmen samlet seg til en egen konføderasjon. Konføderasjonen som ble opprettet avløste også den tidligere regjeringen, heretter skulle Bøhmen styres mer som en republikk med et valgmonarki.¹⁸⁶

6.2 Stendene og regent i lys av Kalvins lære

Tanken om et valgmonarki var allerede noe som hadde sirkulert ved de reformerte og lutheranske universitetene i flere tiår. Et valgmonarki handler om en balanse mellom demokrati, aristokrati og monarki, men på 1600-tallet var det hovedsakelig mellom aristokrati og monarki.

Denne diskusjonen fikk fart på 1570-tallet da den franske teoretikeren Jean Bodin lanserte en rekke kriterier over hva som betegnet kongelig suveren makt. Den suverene lederen var kilden til alle lover og dermed løsrevet fra loven. Bodin forsøkte å skape en metodologi som skulle måle hvorvidt lederen var kilden til alle lover.¹⁸⁷ Andre teoretikere, stort sett fra lutheranske og reformerte universiteter, meldte seg på i debatten. Disse forsøkte hovedsakelig å argumentere imot absolutisme, de argumenterte mer for et likestilt maktforhold mellom stendene og fyrsten.¹⁸⁸ Teoretikerne var imot folkesuverenitet fordi de mente fortsatt at den mest rettferdige konstitusjonen var at makten lå hos monarken, men i samarbeid med stendene.¹⁸⁹

Argumentasjonen til de protestantiske teoretikerne virker dessuten å være inspirert fra Jean Kalvin og hans ideer om forholdet mellom frelse og kristen frihet. Den kristne friheten var, ifølge Kalvin, noe de rettroende kristne fikk når de ble frelst. I en slik frihet var de kristne fritt til å gjøre som de ville, fordi frelsen ville føre til sivil lydighet. Kalvin var skeptisk til en monark fordi han mente at en monark kunne ende opp som en tyrann og dermed ødelegge denne friheten. Derfor var hans ideelle styre et eldsteråd eller en

¹⁸⁵ Whaley 2011:452

¹⁸⁶ Wilson 2009, loc 5395

¹⁸⁷ Whaley 2011:458

¹⁸⁸ Whaley 2011:459

¹⁸⁹ Whaley 2011:459

administrasjon som skulle vokte den kristne friheten.¹⁹⁰ Balansen mellom folket, eldsteråd og en absolutistisk monark så man i Genève allerede i Kalvins levetid. I Genève fantes det et aristokratisk styre under Kalvin som var hans eldsteråd. Kalvin hadde lenge også vært en motstander av fritenkere fordi han mente at disse var farlige siden deres innflytelse kunne forpeste den sanne doktrinen og dermed også loven. Et fremtredende eksempel var Servetus, som ble henrettet i 1553 fordi han argumenterte for et annet teologisk syn enn kalvinistene.¹⁹¹ Eldsterådet i Genève ga han muligheten til å forkaste påstandene sine, men han nektet. Konklusjonen som rådet la frem var i tråd med predestinasjonslæren til Kalvin om at troen var en gave som mennesket fikk fra Gud. En slik tro hadde ikke rådet noen makt til å påføre Servetus, derfor bestemte de seg for å henrette han for å beskytte den kristne frihet.¹⁹² I dette ser man en mulig sammenheng mellom kalvinistiske teoretikere og kalvins doktrine siden de var skeptiske til både monarker som kunne ende opp i tyranni og folkesuverenitet som kunne ende opp med å forpeste kristendommen.

Når det gjaldt forholdet mellom religion og politikk mente både lutheranere og kalvinister at kirken skulle være underlagt den verdslige fyrsten, men det betydde likevel ikke at religion og politikk nødvendigvis skulle skilles fra hverandre. For det fantes tidligere teoretikere i samtiden som var katolikker, slik som Machiavelli og Tacitus, de hadde talt for at myndigheter skulle være totalt løsrevet fra religion, men dette møtte skarp kritikk og noen omtalte de til og med som ugudelige.¹⁹³

Samtidig som at Bøhmen hadde en stenderforsamling, måtte de også ha en leder for å konsolidere makten. De trengte en leder slik som Nederland hadde i stattholderen Wilhelm I av Oranien, som gjorde opprør mot habsburgerne. En slik leder måtte også Bøhmen ha dersom de skulle få internasjonal anerkjennelse. For da keiser Matthias kom med svaret på «*Apologia*» gjorde han det klart at det var ingen som kjempet imot kongemakten og derfor fantes det ikke noe grunnlag for at rebellene skulle rekruttere tropper til forsvar av kongeriket Bøhmen. tillegg måtte de ha noe mer enn bare en leder, de måtte også få støtte utenfor Bøhmen.¹⁹⁴

¹⁹⁰ Coffey 2018

¹⁹¹ Lindberg, 2009:254

¹⁹² Coffey 2018:6

¹⁹³ Whaley 2011:458

¹⁹⁴ Whaley 2011:453

6.3 Hva forteller *Apologia* og svaret fra keiseren?

Etter at Bøhmenopprøret var over skrev opprørerne et åpent brev som skulle rettferdiggjøre handlingene til protestantene. Dette dokumentet ble kalt for «*Apologia*» og innholdet i dette brevet vil jeg argumentere for var et forsøk på å skaffe seg en økt støtte utenfor Bøhmen. Det mest sentrale elementet i denne beretningen var hvordan den protestantiske adelen i Bøhmen gikk imot de lokale myndighetene, som de hevdet var utenlandske jesuitter og fanatiske katolikker som hadde undertrykt dem. På den andre siden var de innstilt på å fortsatt være lojale til keiseren så lenge han anerkjente det protestantiske opprøret.¹⁹⁵

Da protestantene hadde samlet seg for å legge inn en formell klage om at rettighetene fra Majestetsbrevet var brutt, ble de overrasket over at de ble beordret om å oppløse forsamlingen. Protestantene mente de aldri kunne ha forutsett at de ville bli straffet og ignorert av keiseren. Dette må ha skjedd gjennom en korrump lokal regjering. Det eneste rettferdige, slik rebellene vurderte det, var å avsette det de hevdet var fiender, ikke bare av Bøhmen, men også av keiseren. Dette gjaldt Slavata og Martinitz, de lokale rådsherrene, som keiser Matthias hadde utpekt. Ifølge rebellene var dette fiender av offentlig sikkerhet og rettferdighet siden de hadde vært med på å ansette eksklusivt katolikker i den offentlige administrasjonen.¹⁹⁶ I tillegg mente rebellene at disse to manglet respekt for sine stillinger da de brukte dem til å undergrave autoriteten til keiseren. Samtidig understreket protestantene at de ville vise respekt og toleranse til alle de katolske innbyggerne i Bøhmen. Avslutningsvis håpte de på et svar fra keiseren som hadde en lignende oppfatning av situasjonen i Bøhmen, og at han ville selv komme med en unnskyldning.¹⁹⁷

Gjennom regjeringstiden til keiser Matthias hadde protestanter blitt konsekvent erstattet med katolikker i embetsmannsstillinger, slik grev Thurn mistet sin stilling til fordel for Wilhelm Slavata, da han i 1612 protesterte mot keiser Matthias sin politikk om å gi topp stillinger til katolikker.¹⁹⁸

Innholdet i svaret fra Matthias var preget av at han ikke sympatiserte med opprørerne. Keiser Matthias mente at adelen hadde gått til opprør på bakgrunn av en påstand om at enighetene fra Majestetsbrevet var brutt. Brevet var kort og konsist og designet som et åpent brev, slik at flest mulig skulle få innsikt i nyheten. Første del av brevet handlet om Majestetsbrevet og adelen. Matthias lovte alle at majestetsbrevet skulle vedvare og at alle

¹⁹⁵ Wilson 2010:38

¹⁹⁶ Wilson 2010:38

¹⁹⁷ Wilson 2010:38

¹⁹⁸ Whaley 2011:450

privilegier og friheter som stendene skal ha hatt ville fortsette. I den andre delen ga han uttrykk for at det var bare noen rebeller som hadde tatt makten. «*Siden det ikke finnes noen konge eller noen av de tre stendene som truer oss så er det ikke noe grunnlag for å ha en stående hær da det er dyrt og kan i verste fall ruinere innbyggerne av Bøhmen*». ¹⁹⁹ Denne uttalelsen kom fordi Bøhmen ikke hadde noen konge på dette tidspunktet, og fordi stendene hadde angrepet lokale myndigheter fremfor keiseren, som de ennå sverget lojalitet til. Dermed hadde de ikke noe konstitusjonelt grunnlag for å ha en stående hær. Matthias beordret at de skulle overgi seg umiddelbart, ellers måtte keiseren ta nødvendige steg for å ta tilbake makten. Han forsøkte å legge skylden på opprørerne med å understreke at en unødvendig krig ville åpenbart skape mye unødvendig nød og lidelse for de fattige. Den tredje delen av brevet var en fullstendig fraskrivelse av all skyld fra keisermakten. Keiseren nektet for å ha vært årsaken for at bøhmenopprøret oppstod. Det var dette som fikk rebellene til å danne sin egen regjering året etter i 1619.

For å forstå innholdet i denne dialogen mellom opprørerne og keiser Matthias er det nødvendig med å forstå diskursen på 1600-tallet. Ifølge historikeren Machardy var det i tidlig moderne nytid enkelte faktorer som påvirket politisk diskurs. Autoriteter var hele tiden en trussel for politiske holdninger og dette førte til at politiske uttrykk ble forvrengte. Derfor var det ofte slik at den politiske diskursen var i samsvar med den dominante diskursen. Den dominante diskursen i tidlig nytid var i forbundet med normene fra naturlovene. ²⁰⁰ Machardy konkretiserer dette med at det fantes tolv ulike grunnlag til krig i tidlig moderne nytid. Det var å bekjempe hedninger, forsvare folket mot en ytre fiende, bindende kontrakter, arvestrid til tronen, slå ned på opprør, forsvare rettigheter enten om de var politiske eller religiøse og restitusjon for de som har vært undertrykt. På den andre siden hadde man også grunnlag som ikke var redelige; slik som tilgang på ressurser og hegemoniske mål. ²⁰¹ Apologia handlet primært sett om ekskluderingen av administrative stillinger og tap av kirkelig eiendommer. Protestantene hevdet at deres handlinger var rettfærdige siden de gikk til opprør for å bevare majestetsbrevet og derfor også freden for hele riket. Samtidig hadde også opprørerne begynt å rekruttere tropper for å forsvare Bøhmen mot fiender av majestetsbrevet og ikke kongen. Det var viktig for opprørerne at de ikke gikk til opprør mot øverste myndighet for det ville da tilsi at protestantene var oppviglere og det ville da gjøre det enkelt for keiseren å erklære at det

¹⁹⁹ Wilson 2010:40

²⁰⁰ Naturlover er noe mennesker forstår er galt eller riktig uavhengig av om det finnes en lov for det i området du befinner deg i.

²⁰¹ Machardy 2003:89

var et uærlig opprør som måtte nedkjempes. Opprustningen var for øvrig i tråd med majestetsbrevet, men i denne sammenhengen har det større sammenheng med de diskursive normene på 1600-tallet. Det var viktig for opprørerne å vise at de ikke var oppviglere, men at de var tvunget til å forsvare freden og samhold fremfor å forsvare seg mot kongen.²⁰²

Detaljene fra Apologia i henhold til forsvarsverk er det nest siste som inngikk i brevet, mens det siste var en oppfordring at de forventet at keiseren skulle unnskyldte handlingene som protestantene hadde utført i Bøhmen. Det å nevne opprusting rett før en oppfordring om at keiseren skulle unnskyldte protestantene kan dermed virke som en erklæring av at de ikke var villige til å oppløse forsvaret sitt dersom keiseren ikke gjorde det opprørerne ville. En unnskyldning fra keiseren ville nok ha bekreftet at protestantene var rettferdige og at protestantene sin institusjon var nå den mest legitime i Bøhmen, men dersom keiseren ikke kom med en unnskyldning ville det da i praksis bety at keiseren var en åpen motstander mot majestetsbrevet og for freden i riket. Konsekvensen av det sistnevnte ville dermed være at protestantene ville fortsette opprustningen av kongeriket for da var også keiseren en del av de som ødela fred og samhold. Det dette opprøret egentlig handlet om var nok protestantene sitt ønske om å bevare sitt økonomiske grunnlag. Protestantene hadde under Matthias sin regjeringstid vært utelukket fra å innta stillinger i habsburgernes institusjoner for Bøhmen og dette kom klart frem i Apologia.²⁰³ Problemet var at de kunne ikke rettferdiggjøre sine handlinger på bakgrunn av manglende tilgang på ressurser. Istedenfor fulgte protestantene de diskursive normene for å fremheve at katolikkene hadde misbrukt sine stillinger for å ødelegge freden i kongeriket, mens protestantene kjempet for fred og samhold. De diskursive normene som protestantene brukte, virker også som et forsøk på å skaffe seg anerkjennelse fra andre stater i Europa. Det ble viktig for protestantene å vise at deres handlinger var et forsvar for religiøse rettigheter.

Svaret fra Matthias følger også normer fra naturlovene spesielt siden han poengterte at han fortsatt opprettholdt majestetsbrevet og med det var han en rettferdig monark, i tillegg sympatiserte han med bøndene siden det var de som fikk lide dersom protestantene ikke overga seg. Her ser man også hvordan Matthias forsøkte å vise at han ville forsvare folket mot en ytre fiende og ville dermed kunne representere seg som en frigjører. Samtidig ved å poengtere at majestetsbrevet ikke var brutt, ble den indirekte beskjeden at opprørerne var oppviglere og manglet en rettferdig årsak for sitt opprør.

²⁰² Machardy 2003:94

²⁰³ Wilson 2010:38

6.4 Støtten til protestantene i Bøhmen

Den magre støtten som Bøhmen opplevde, må sees i lys av hvor Bøhmen var posisjonert geografisk i forhold til de andre protestantiske kurfyrstedømmene som var innstilt på å støtte dem. Vest for Bøhmen var kurfyrstedømmet Saksen, mens nordvest hadde man kurfyrstedømmet Brandenburg. Begge var protestantiske, men de hadde mye å tape dersom de åpent støttet rebellene i Bøhmen. Kurfyrstedømmet Saksen hadde lenge vært en verdifull alliert til habsburgerne, og for habsburgerne var de en viktig alliert når det gjaldt å fjerne det religiøse stigmaet knyttet til at riket var splittet mellom katolikker og protestanter. Dermed var habsburgerne delvis avhengige av å få støtte fra Saksen for å unngå større konflikter. Samtidig hadde kurfyrstedømmet i Brandenburg krav på et len som var kontrollert av kronen i Bøhmen, og dette var noe kurfyrsten fikk i bytte mot å stemme på Ferdinand den 2. i det kommende keiservalget.²⁰⁴ Derimot hos kurfyrstedømmet Pfalz fantes det en viss form for støtte, men dette var i startfasen bare en moralsk støtte. Pfalz var delt i to områder; et vestlig Pfalz som befant seg nært grensen til Frankrike og Nederland og en østlig del som befant seg på grensen til Bøhmen. Denne østlige delen ble kalt for Overpfalz, hvor Christian av Anhalt var stattholder. Byen Heidelberg var den største og viktigste byen i vestlige Pfalz, mens i Overpfalz hadde man Amberg og i Bøhmen hadde man Praha. Denne strekningen fra vest til øst var en kommunikasjonslinje for anti-habsburgere, og den viktigste personen i dette nettverket var Christian av Anhalt.²⁰⁵ Christian gjorde mye for at den bøhmiske adelen skulle kjempe for å bedre sin posisjon i konstitusjonen, opp til å likestilles med stendene i andre deler av det tysk-romerske riket.²⁰⁶ Kurfyrsten av Pfalz var ikke særlig innstilt på å komme Bøhmen til utsetning, fordi han hadde ikke de finansielle midlene til å gjennomføre dette. Han hadde fortsatt stor innvirkning i den protestantiske union, men det var usikkerhet i den protestantiske union hvorvidt bøhmenopprøret var et forsvar eller et kupp. Det var få som var villige til å gi opp formålet om at unionen skulle være en forsvarsallianse. Til tross for denne uenigheten blant medlemmene klarte Christian av Anhalt å finne andre allierte som var villig til å åpent støtte Bøhmen, slik som hertugdømmet Savoy. Hertugen av Savoy hadde lenge vært en bitter fiende av habsburgerne og var villig til å finansiere leiesoldater til Bøhmens disposisjon. Det var denne troppen som ble ledet av grev Ernst von Mansfeld i den første

²⁰⁴ Whaley 2011:453

²⁰⁵ Whaley 2011:453

²⁰⁶ Den bøhmiske adelen ønsket å få samme juridisk posisjon som fyrster og magistrater for det hellige tysk romerske riket.

militære offensiven mot habsburgerne.²⁰⁷ I april 1619 gikk de protestantiske troppene til Mansfeld inn i Moravia på den østlige grensen til Bøhmen. Stendene i Mähren hadde lenge vært nøytrale i forholdet mellom adelen og habsburgdynastiet. Grev Thurn hadde forsøkt å tvinge Mähren til å delta i opprøret. Mähren var motvillig, men nyheten om at katolikkene hadde flyttet skattekammeret fra Mähren til Wien var enda et bevis på at det fantes kretser i habsburgdynastiet som ønsket å undergrave den politiske posisjonen til protestantene. Kort tid etter begynte også de nordlige områdene av Østerrike å gjøre krav på religionsfrihet. Ferdinand på sin side fikk satt i gang en motoffensiv oppover mot Bøhmen og her lyktes styrkene hans å vinne et slag over Mansfeld i den sørlige delen av Bøhmen. Ferdinands posisjon i etterkant av denne seieren virket lovende, og i juli 1619 bestemte han seg for at tiden var inne for å stille til keiservalg. Nesten samtidig gikk de bøhmiske stendene inn for å danne en bøhmisk konføderasjon som skulle forsvare alle lovene til kongeriket og rettighetene til stendene.²⁰⁸ Det at opprørerne dannet en konføderasjon nærmest samtidig som Ferdinand skulle kronas til keiser, må ansees for å være et forsøk på å komme habsburgerne i forkjøpet når det gjaldt kontrollen av kongeriket i Bøhmen.

6.5 Den manglende støtten til Bøhmen

Bøhmen trengte støtte fordi de manglet de finansielle midlene til å overleve en krigføring mot habsburgerne og Spania. Bøhmenoppørret var nok rettet mot jesuitter og habsburgerne, om en ser på det som kom frem igjennom artiklene i den bøhmiske konføderasjonen. Men, det var også til dels et opprør mot katolisismen i Bøhmen. Den katolske delen av den bøhmiske adelen fikk riktignok begrensninger i sin autoritet i møte med protestantiske innbyggere, og de ble utelatt fra å innta toppstillinger i administrasjonen i Bøhmen. Dette må sees i sammenheng med at Bøhmens katolske minoritet var på 10-15% av befolkningen, og de protestantiske stendene var nok bekymret for å bli regjert av en katolsk administrasjon igjen.

For å bevare den nye konføderasjonen måtte de også ha støtte utenfra og det fikk de, men denne støtten var ikke nok for kampen mot habsburgerne. Det konføderasjonen klarte å skaffe seg av støtte var kurfyrsten av Pfalz, som i 1619 hadde en begrenset økonomi, og den kalvinistiske fyrsten Bethlen Gabor fra Transilvania og Mansfeld sine leiesoldater.²⁰⁹ Mansfeld var for øvrig en katolikk som tidligere hadde kjempet for habsburgerne, men skiftet side og kjempet for protestantene. Han var av adelig herkomst og skulle egentlig arve lenet

²⁰⁷ Whaley 2011:454

²⁰⁸ Whaley 2011:455

²⁰⁹ Mortimer 2015:178

fra faren sin i 1604, men på grunn av gjeld ble lenet overtatt av den spanske kronen. Til tross for dette var han ennå lojal til habsburgerne, men det kom til å endre seg da han deltok i erkebiskop Leopolds forsøk på å løse Jülich-Cleves krisen.²¹⁰ Her ble han tatt til fange av protestantene som hadde kontroll over området, habsburgerne kunne betale kausjon, men unnlot å gjøre dette og da skiftet han side.²¹¹ Hans agens var av politisk art da han som katolikk kjempet mot habsburgerne for protestantene.

Manglende støtte skyldtes nok at opprøret ikke var nøye planlagt på forhånd med aktører utenfor Bøhmen. Den protestantiske union var uforberedt i 1618 og var opptatt med andre problemer på dette tidspunktet. Samtidig var også keiseren tidlig ute med å isolere Bøhmenopprøret gjennom at han fikk protestantisk støtte. Kurfyrsten av Saksen møtte opprørerne og mente at de hadde misforstått. De hadde ikke vært et offer for religiøs undertrykkelse.²¹² Bøhmenopprørerne ønsket å skaffe seg en bredere støtte gjennom religionen, men på 1600-tallet var det få som gikk til krig bare for religiøse årsaker. Krigføring måtte på dette tidspunktet ha noen politiske formål.²¹³ Årsaken til at Bøhmen forventet støtte fra Saksen var fordi nettopp dette fyrstedømmet hadde støttet dem aktivt i årene opp mot Majestetsbrevet, men nå var det en ny arving som hadde tatt over kurfyrstetittelen, og han var ikke like innstilt på å gi de samme finansielle bidragene som hans forgjenger hadde gitt til de bøhmiske provinsene. En mulig årsak kan være det faktum at det fantes kalvinistiske lederskikkelser i bøhmenopprøret, noe som vakte misnøye hos sakserne. Det ble utenkelig for sakserne med støtte da den kalvinistiske kurfyrsten Frederik den V av Pfalz ble kronet til konge.²¹⁴ Dermed ble det lett for kurfyrsten av Saksen å se på opprørerne som intet mindre enn noen rebeller som gikk imot den etablerte makten. I 1620, bare månedene før kong Fredrik av Bøhmen ble avsatt, sendte keiser Ferdinand et brev til kurfyrsten av Saksen, som bekrefter at kurfyrsten var på keiserens side. Ferdinand ville ikke gjøre noe som helst med de som frivillig la ned våpnene sine og sverget lojalitet til keiseren. Majestetsbrevet ville forbli uberørt. «*Dette har jeg gjort for å forhindre at våre felles fiender fortsetter sin kalvinistiske blodtørstighet og farlige angrep under påskuddet om at de forsvarer majestetsbrevet*».²¹⁵ Dette viser hvordan enkelte moderate lutheranere hadde en

²¹⁰ Under Jülich-Cleves krisen så hadde keiserens nevø; erkehertug Leopold tatt med seg et regiment inn i Jülich for å avvæpne konflikten i møte med de protestantiske okkupasjonsstyrkene som ventet bekreftelse fra keiser Rudolf. Hele operasjonen endte med at soldatene til Leopold ble tatt til fange.

²¹¹ Mortimer 2015:160

²¹² Wilson 2009, loc 5289

²¹³ Mortimer 2015:180

²¹⁴ Mortimer 2015:181

²¹⁵ Wilson 2010:60: min egen oversetting.

forakt for kalvinismen på lik linje med katolikkene.

Den protestantiske union var aldri en stor trussel for keisermakten i møtet med bøhmenopprøret. Den protestantiske union var intet mindre enn en symbolsk trussel. Den manglet et konsekvent formål og et sterkt samhold.²¹⁶ Samtidig var den finansielle situasjonen til unionen preget av gjeld.²¹⁷ Da nyheten om Bøhmen ankom den protestantiske union, var det ikke overraskende at den umiddelbare reaksjonen var en ansvarsfraskrivelse. Den protestantiske union konkluderte med at bøhmenopprøret var noe som var langt mer inngripende enn det den protestantiske union kunne forplikte seg til å forsvare. Dette opprøret gjaldt både religion og politisk frihet, derfor ble støtten deres bare symbolsk, i form av at Bøhmen kunne rekruttere soldater fra områdene til medlemmene av den protestantiske union og at spanske tropper ble nektet passasje gjennom deres territorium.²¹⁸

6.6 Den bøhmiske konføderasjonen

Et av de største problemene for bøhmenopprøret var at adelen var villig til å delta i fellesskap, men manglet vilje til å betale prisen det kostet. Allerede ved de første militære operasjonene manglet troppene penger og forsyninger. Selve utførelsen av kuppet av Bøhmen skjedde bare på noen dager, det kan virke som om at protestantene som deltok ikke hadde innsett hvor mye som stod på spill etter maktovertakingen. Dersom kuppet mislyktes stod de i fare for å miste både land og titler.²¹⁹ At aristokratiet var villige til fellesskapet så man ved at de erstattet regjeringen med en republikk der lederen skulle være valgt av stenderforsamlingene av de bøhmiske provinsene. «Defensorene» ble gjeninnsatt som voktere over konstitusjonen, ikke bare i Bøhmen, men også i de andre provinsene i de bøhmiske territoriene.²²⁰ Alle provinsene skulle heretter kunne delta i å stemme frem den fremtidige kongen. Det som var viktig for den bøhmiske konføderasjonen var at kongeriket Bøhmen skulle være et valgmonarki. At deklarasjonen for den bøhmiske konføderasjon ble nedfelt før monarken ble valgt kan indikere at aristokratiet ønsket å formalisere ulike begrensninger for regenten.²²¹ Det kunne man se ved en rekke artikler i deklarasjonen til den bøhmiske konføderasjonen, som bestod av totalt 100 artikler. Kongen måtte respektere vilkårene til

²¹⁶ Den protestantiske union var splittet innad når det gjaldt om de skulle forsvare protestantismen eller kjempe for protestantisk ekspansjon, samtidig var de også svært splittet når det gjaldt kostnadene.

²¹⁷ Whaley 2011:441

²¹⁸ Mortimer, 2015:183

²¹⁹ Mortimer, 2015:164

²²⁰ Wilson 2009: loc 5398

²²¹ Wilson 2009: loc 5414

konføderasjonen og privilegiene til medlemmene av konføderasjonen, og han måtte tilby beskyttelse til alle territorier uavhengig av religiøs tilhørighet. Kongen måtte forhøre seg med stendene før han trakk en beslutning i forsvarsspørsmål. Kongen skulle heller ikke ha muligheten til å starte krig, rekruttere soldater eller leiesoldater uten at det forekom en enighet med stendene.

Stendene begrenset også kongens makt gjennom at stendene skulle være involvert i å foreta bestemmelser over militære operasjoner i forsvar av provinsene. Hvis slike bestemmelser ble gjort uten at det var opprettet en dialog mellom konge og aristokratiet var det følgelig et brudd på loven. Kongen fikk ikke lov til å foreta lån på områdene til de forente områdene uten samtykke, samtidig skulle kongen heller ikke oppføre stendene og byene som kausjonister. Avslutningsvis ble stendene og konføderasjonen fristilt fra sine forpliktelser dersom kongen skulle bryte noen av disse bestemmelsene.²²² Dette satte klare begrensninger for kongens suverene makt, som en monark eller fyrste ellers ville hatt i samtiden. Det andre momentet som ble viet mye plass i denne deklarasjonen var en oppgjøret over hvordan Matthias hadde stemt ut en arving for kongetittelen og dermed krenket stendenes rett til å stemme frem den neste kongen. Dette ble nedfelt i to artikler, den første var artikkel 23 som bestemte at *«Dermed, skal ingen være utnevnt til å bli konge, spesielt ikke dersom den sittende regenten ennå regjerer, med mindre de forente territoriene anser dette som en nødvendighet eller ønsker dette»*.²²³ Den andre artikkelen omhandlet den hemmelige Ōnatetraktaten mellom Filip den 3 av Spania og kong Ferdinand den 2. Dette var en avtale som sikret Filip en sterkere forsyningslinje opp gjennom grensen til det østlige og nordlige Frankrike, helt til de spanske nederlandene. Ferdinand ga fra seg områder som Alsace i bytte mot at Filip fjernet alle krav om keisertittelen og sørget for at Ferdinand var den eneste habsburgeren som stilte til valg, noe som helt klart krenket valgmonarkiet og retten til de bøhmiske stendene, da han i realiteten ble den eneste kandidaten. Dermed var det naturligvis en stor forakt for denne traktaten blant stendene i den bøhmiske konføderasjonen. Stendene i den bøhmiske konføderasjon kunngjorde derfor at denne traktaten var ugyldig da den krenket stendenes rett og var i direkte motsetning til et valgmonarki.²²⁴

Konflikten eskalerte til et punkt der alle forhandlingsmuligheter ble brutt. Med opprettelsen av konføderasjonen og avsettelsen av kong Ferdinand forsvant forhandlingsmulighetene for protestantene i Bøhmen, forseglet den 5. august i 1619 da

²²² Wilson 2010:44-45

²²³ German History in Documents and Images: Bohemian Confederation, 2021

²²⁴ German History in Documents and Images: Bohemian Confederation, 2021

konföderasjonen bestemte seg for å krone den kalvinistiske kurfyrsten Frederik den 5. av Pfalz til konge over Bøhmen.²²⁵ Da gikk det fra å være et protestantisk opprør som kjempet for protestanters rettigheter over til å være et kupp. Ferdinand og Habsburg-dynastiet var utvilsomt opprørt over situasjonen og svarte med militære operasjoner for å vinne tilbake Bøhmen. For at konföderasjonen av Bøhmen skulle overleve et slikt press, vil jeg hevde at de trengte tre faktorer. Det første var en regent som bekreftet konföderasjonens legitimitet og dermed kunne ha som funksjon å skaffe internasjonal anerkjennelse. Dette var viktig for enkelte protestanter hadde forsøkt å sverte den internasjonale anerkjennelsen slik som da kurfyrsten av Saksen sa at opprøret var gjort av rebeller og at de ikke hadde noe bakgrunn i religiøse rettigheter. hadde allerede tidlig gått ut og sagt at det var oppviglere som stod bak bøhmenopprøret og omhandlet ikke noe om religiøse rettigheter. Det andre var en formell støtte utenfra som igjen kunne fungere som internasjonal anerkjennelse, og for det tredje måtte de komme med en forklaring på hvorfor de gikk til opprør. I denne sammenhengen var det viktig at man argumenterte ifølge den dominante diskursen ved bruk av universelle prinsipper. Derfor måtte de komme med en forklaring på at deres opprør i Bøhmen var et rettferdig opprør og dette var noe de gjorde i «*Apologia*» til keiser Matthias (1612-1619). Dette var naturligvis viktig for å forsøke å skape sympati og internasjonal anerkjennelse blant de andre statene i Europa. Gjennom kroningen av Frederik den 5. ved slutten av 1619 virket omstendighetene lovende for protestantene i Bøhmen; de hadde en monark, en offentlig kunngjøring på at deres handlinger var rettferdige og en støtte av den protestantiske union og England gjennom at Frederik den 5, var gift med Elizabeth datteren av Kong Jakob den 6., men dessverre stod ikke realiteten i stil med forventningene. Den bøhmiske konföderasjon manglet imidlertid en tydelig støtte utenfra og dette gjorde nok at keiser Ferdinand den 2. (1619-1637) fikk relativt raskt tatt over kontrollen i Bøhmen igjen.

6.7 Hvilken type stat skulle Bøhmen bli?

Det var først når Bøhmen hadde kronet en konge at det virkelig ikke var noen vei tilbake for den protestantiske adelen i Bøhmen. Det var dette Matthias påpekte da han svarte på «*Apologia*». Rebellene hadde ingen grunn til å ha en stående hær siden de ikke hadde noen konge eller stenderforsamling som stod i opposisjon mot habsburgerne, mens året etter hadde de skaffet seg begge deler. Det var også da Frederik ble kronet at problemet gikk fra å være et

²²⁵ Brady 2009:376

Habsburg-problem over til å være et internasjonalt problem.²²⁶ Det at det ble trukket paralleller til opprøret i Nederland var åpenbart selv for de som levde i samtiden. Konføderasjonen i Bøhmen hadde forsøkt å skape en slik stat som Nederland, men forskjellene var at Bøhmen skulle fortsatt ha en konge der makten lå primært hos stendene. Det er i denne sammenhengen at Mortimer hevdet at Bøhmen hadde utformet en tidlig form for et konstitusjonelt monarki.²²⁷ Årsaken til det kan være at Bøhmen ønsket seg anerkjennelse og støtte utenfra, men også opprettholde kongeriket Bøhmen som et valgkongedømme på lik linje med kurfyrstedømmene.

Disse betingelsene for kronen av Bøhmen var det sikkert svært få som var villige til å godta, men det som kan ha virket forlokkende for datidens fyrster var kongetittelen som representerte status og prestisje. Imidlertid var nok dette den eneste grunnen til å takke ja til tilbudet om å bli konge over Bøhmen. For etter en eventuell kroning ventet habsburgerne fullt forberedt til å ta tilbake kronen. Dermed var det både krig og begrenset makt som ventet den kommende regenten. Krig var ikke bare ødeleggende, men det var også veldig dyrt. Med et slikt utgangspunkt var det ikke urimelig at rådgiverne til kurfyrsten av Pfalz takket nei til dette tilbudet, da det åpenbart ville føre til krig.²²⁸ Frederik den 5. var imidlertid overbevist om at det fantes en katolsk sammensvergelse som ville fjerne protestantismen, samt gjøre det tysk-romerske riket om til et arvekongedømme for habsburgerne.²²⁹ Denne overbevisningen kan man se enkelte likhetstrekk med hos adelen i Bøhmen som var overbevist på en katolsk sammensvergelse mot protestantene. Frederik var motstander av arvekongedømme, og trusselen dette utgjorde var nok til at han lot seg krone til konge. Dermed virker det som konflikten i Bøhmen var noe mer enn noen rebeller som gikk til opprør for å beskytte sine rettigheter. Det Frederik ville ha var retten til å stemme frem fremtidige keisere akkurat slik som adelen i Bøhmen ville ha retten til å stemme frem fremtidige konger. Bøhmenopprøret, som ofte er blitt omtalt som starten på trettiårskrigen, representerer derfor ikke bare et opprør mot universalisme som tidligere historikere har ment, men det var også en kamp mot absolutismen.²³⁰

6.8 Kampen mellom valgmonarkiet og absolutismen

²²⁶ Mortimer 2015:165

²²⁷ Mortimer 2015:166

²²⁸ Brady 2009:376

²²⁹ Wilson 2009: loc 4827

²³⁰ Wilson 2008:567

Bøhmenopprøret var en kamp mellom valgmonarkiet og absolutismen der absolutismen vant frem. Dette kunne ikke ha skjedd uten reformasjonen i 1517, for da ble den universalistiske troen splittet, og statsdannelser begynte å oppstå fordi en universalistisk tro var ikke lenger noe grunnlag for samhold. I påvente av en endelig løsning i etterkant av skismaet i 1517 førte det også til at fyrstene fikk bestemme hvilken tro som skulle gjelde for sine territorium, samtidig fikk fyrstene også økt kontroll over skattlegging og en stadig større innvirkning på folks liv. Dette representerte en økende vekst i fyrstenes territoriale makt.²³¹ Det nye maktgrunnlaget til fyrstene var noe de ville forsøke å forsvare gjennom konfesjonsallianser. Det kan man se i hovedmålene til den protestantiske union; de ville fjerne den overordnede jurisdiksjonen fra keisermakten for å forsvare deres rett til å reformere. De ville sikre sine nye områder som de fikk gjennom å sette kirken under fyrsten. kirkereservasjonen mislyktes i å fylle sin tiltenkte funksjon, nemlig å hindre at kirkens områder falt under protestantisk styre. Ifølge kirkereservasjonen skulle alle geistlige områder som var blitt sekulariserte etter 1552 returneres til katolikkene, og dersom en ny biskop skulle utføre sin rett til å reformere, måtte han også gi fra seg alle sine tjenester og områder. Problemet var at freden fra Augsburg sa ingenting om hva som ville skje dersom en som allerede var protestant ble valgt til biskop over et gitt område. Det var denne tvisten protestantene kjempet for og som katolikkene kjempet imot. Samtidig ville også protestantene ha en fullstendig utrekning fra Bayern i byen Dönauworth, som i seg selv var et ubetydelig sted, men fikk betydning ettersom den mektige og katolske hertugen av Bayern overtok området under sin jurisdiksjon. Donauwörth hadde som nevnt tidligere opprinnelig tilhørt et protestantisk flertall. Samtidig kjempet den protestantiske union for en todeling og likestilling mellom protestanter og katolikker i riksdagen.²³² Det sistnevnte ville nok løst mange problemer ettersom konfesjonalistiske saker mest sannsynlig ville åpnet for kompromisser fremfor den vanlige løsningen at det katolske flertallet vant frem.²³³ Denne todelingen mellom protestantiske og katolske kammer ble inkludert ved freden i Westfalen. Ved å skape likevekt mellom protestanter og katolikker ble også protestantiske fyrster likestilt med katolske fyrster. Denne likestillingen skapte nok en eksternt trygghet som protestantene hadde vært bekymret for, og spesielt de mindre protestantiske fyrstedømmene som sluttet seg til den protestantiske union. I tillegg gjorde

²³¹ Wilson 2008:579

²³² Wilson 2009: loc 4855

²³³ Wilson 2009: loc 3998

dette også til at fyrstene fikk en sterkere autonomi som kan anses for å være enda et steg i retning av absolutisme.

6.9 Restitusjonsediktet, Westfalen og Absolutismen

Avslutningsvis for oppgaven min vil jeg her kort ta for meg hvordan habsburgerne flyttet krigen vestover til Rhinen og Pfalz kort tid etter at krigen i habsburglandene var i ferd med å avta.²³⁴ Perioden fra 1620-1629 var en fase der keiser Ferdinand den 2. skulle fjerne alle politiske motstandere fra habsburglandene. Allerede i 1621 gikk han til verks med å henrette de tidligere opprørerne og hedninger som avviket fra katolisisme.²³⁵ Da keiseren fjernet den politiske motstanden begynte han raskt å innføre katolisisme som eneste tillatte religion, den religiøse friheten fra 1609 i majestetsbrevet ble avskaffet og de som fortsatte å være protestanter måtte forlate Bøhmen. Hele adelen ble tvunget til å enten emigrere eller å konvertere. Stendene mistet sine rettigheter og kongeriket Bøhmen var ikke lenger et valgkonedømme, men et arvekonedømme under besittelse av habsburgerne.²³⁶ Her kan det virke som om Ferdinand den 2. forsøkte å skape en absolutistisk Habsburg stat, men samtidig må man også se det i sammenheng med det fyrstene hadde gjort i årene etter freden i Augsburg slik som blant annet da fyrste Von Mespelbrunn re-katoliserte hele Würzburg for å sikre seg kontroll over sitt eget fyrstedømme. Det Ferdinand den 2. gjorde var at han utførte *cuius regio eius religio* i sine egne territorier noe som ikke var ulikt det fyrstene hadde tidligere gjort, og derfor var det ikke noe brudd fra freden i Augsburg. Det som imidlertid var et brudd, var ifølge Whaley at Ferdinand den 2. forsøkte å utføre den samme sentraliseringen av makt i resten av riket.²³⁷

I en forlenging av denne sentraliseringen av makt hos regenten ble dette også nedfelt ved freden i Westfalen. For etter freden i Westfalen ble det ulovlig å danne republikker i det tysk romerske riket. Det ble ulovlig for alle andre enn fyrsten, kurfyrsten eller keiseren i å ta makten i de ulike provinsene.²³⁸ Hvis man anser trettiårskrigen som en statsdannende krig vil derfor tiden fra bøhmenopprøret til restitusjonsediktet være sentralt når det gjaldt å konsolidere makten vekk fra de lokale stendene i Bøhmen. Denne utviklingen nådde sitt

²³⁴ Wilson, 2009: loc 6264

²³⁵ Whaley, 2011:578

²³⁶ Whaley, 2011:579

²³⁷ Whaley, 2011:584

²³⁸ German History in Documents and Images: Peace of Westphalia; artikkel VIII: paragraf 1

klimaks ved restitusjonsediktet i 1629, for da kunngjorde keiser Ferdinand den 2. en ordning som ville ta tilbake alle protestantiske kirkeområder som var blitt sekulariserte etter 1552. Her må man igjen se på freden i Augsburg for å vise hvordan Ferdinand den 1. forsøkte å korrigere problemer som hadde fått katastrofale konsekvenser for det hellige tysk-romerske riket. Et av hovedproblemene med freden i Augsburg var at den sa ingenting eksplisitt om at biskopen måtte være katolsk. Freden sa bare at dersom du konverterte måtte du si opp stillingen og gi fra deg retten til å styre kirkeeiendommen. Det var dette Ferdinand den 2. rettet opp i ved kunngjøringen av restitusjonsediktet av 1629. Her kunngjorde han at all eiendom som var blitt overført etter 1552 til protestantiske fyrster skulle gis tilbake til katolikkene og at embetet for slike stillinger skulle kun tilhøre katolikker.²³⁹ Ferdinand den 2. har ofte blitt fremstilt som en fanatisk katolikk med jesuittbakgrunn, men verdt å påpeke i denne sammenhengen var at han fortsatt anerkjente protestantisk eiendom fra før 1555 i tråd med bestemmelsene fra Augsburg, noe som kan tyde på at han fortsatt respekterte lutheranerne. Restitusjonsediktet fornyet selvsagt konflikten og skapte ytterligere problemer for Ferdinand. Den endelige løsningen på kirkejord-spørsmålet ble omsider løst ved freden i Westfalen der løsningen ble å fjerne kirken fra det føydale systemet, som også bidro til at fyrsten og keiseren fikk langt større politisk makt.²⁴⁰ De ble tatt ut av det føydale systemet ved at de kunne ikke lenger gå i opposisjon til bestemmelsene ved freden i Westfalen siden det var en sekulær fred.²⁴¹

Andre moment fra freden i Westfalen som åpnet vei for absolutisme var at fyrsten skulle ha alle sine privilegier og rettigheter uten at noen skulle ha rett til å gripe inn i hans territorium. Samtidig skulle også fyrsten ha rett til å delta i allianser både i og utenfor det tysk-romerske riket så lenge det ikke gikk imot keiseren. Fyrstene fikk også flere rettigheter i spørsmål om krigføring og skattlegging.²⁴² Dermed virker det som om at det var fyrstens maktposisjon som ble opphøyet i makthierarkiet på bekostning av de territoriale stendene. Det var nettopp dette konfliktbildet som Bøhmen representerte, der man hadde en sterk makt hos de territoriale stendene som ikke var villig til å gi opp sine politiske og religiøse rettigheter som de nylig hadde fått gjennom majestetsbrevet.

²³⁹ Wilson 2010:115

²⁴⁰ German History in Documents and Images: *Westphalian Peace, 2021*

²⁴¹ Whaley 2011:638

²⁴² German Historical Institute: *Westphalian Peace, 2021*

7.0 Konklusjon

Problemstillingen for denne oppgaven var hvilken rolle Majestetsbrevet (1609) spilte for utbruddet av Bøhmen-opprøret, og på hvilken måte Bøhmenopprøret var et uttrykk for 1600-tallets statsbyggingsprosesser. Gjennom de foregående kapitlene har jeg drøftet hvordan Habsburgerne manglede institusjoner som hadde monopolisert evnen til å foreta bindende beslutninger som gjorde at både Matthias og Rudolf den 2. kunne gi konsesjoner til sine støttespillere. Jeg har også drøftet hvor viktig valgkonedømmet var for protestantiske rettigheter. Jeg har også drøftet hvordan Habsburgerne fra 1612 forsøkte å sentralisere makten sin og hvordan det toppet seg i 1629. I tillegg har jeg forsøkt å vise til en religiøs sammenheng mellom den bøhmiske konføderasjon og kalvinistisk lære.

Derfor har jeg strukturert tre spørsmål som vil bidra i å besvare min problemstilling. Det første spørsmålet som jeg vil ta for meg er hvordan majestetsbrevet 1609 påvirket Bøhmenopprøret. Habsburgerne i Østerrike og Bøhmen på 1600-tallet manglede anerkjente institusjoner som hadde monopolisert evnen til å foreta bindende beslutninger. Det var dette som gjorde det mulig for flere aktører å presse frem konsesjoner. Samtidig fantes det en kamp mellom stendene og monarken som forsøkte å sikre seg retten over å foreta bindende beslutninger. Dette kom enda tydeligere frem i den bøhmiske konføderasjonen, men også allerede ved majestetsbrevet i 1609 for da ble det bestemt at alle fremtidige monarker for Bøhmen skulle følge bestemmelsene. Det er her i denne sammenhengen hvor det ble viktig for protestantene å opprettholde valgkonedømme. Dersom valgkonedømmet skulle opphøre ville også stendene sin maktposisjon bli kraftig innskrenket. For som jeg nevnte tidligere måtte Matthias bekrefte majestetsbrevet for at han skulle kunne krones til konge. Dersom det hadde vært innført et arvekonedømme ville det nok ført til at majestetsbrevet ville opphørt ved neste regent siden stendene ville vært uten makt til å sikre denne enigheten i bytte mot kronen av Bøhmen. Majestetsbrevet representerte nok en hindring for re-katolisering, men som jeg nevnte tidligere var det ikke slik i praksis. Protestantene var tilfreds med majestetsbrevet og ønsket ikke å samle seg til en forsamling før keiser Matthias oppfordret det i 1615. Hvorvidt var da majestetsbrevet en årsak til Bøhmenopprøret? På den ene siden var protestantenes manglende vilje til å oppnå ytterligere konsesjoner tilsynelatende ufarlig for re-katoliseringen opp mot Bøhmen opprøret. På den andre siden kan det nettopp være det som gjorde re-katoliseringen farlig, for den manglende dialogen mellom stendene og

keiseren gjorde at Habsburgerne manglet innsikt i protestantenes holdninger. Samtidig så lenge majestetsbrevet var bekreftet av den sittende monarken ville alltid protestantene ha legitimitet for sine konfrontasjoner mot habsburgerne dersom rettighetene deres ble krenket. Derfor ble det raskt en konfrontasjon da det oppstod klare brudd på majestetsbrevet slik som ved hendelsen i Klostergrab.

Det andre spørsmålet var hvordan det protestantiske opprøret i Bøhmen var et uttrykk for alternative statsdannelser på 1600-tallet. En annen faktor som truet majestetsbrevet, var den internasjonale involveringen som oppstod etter at Ferdinand den 2. ble trukket inn i Uskok-krigen i 1615. Dette brakte bekymringer for Filip den 3. av Spania for fremtiden til Habsburg-dynastiet i det østlige Europa. Dette førte til en internasjonal involvering av det kommende keiservalget og kongevalget i Bøhmen. Ferdinand den 2. var kjent for å være en nådeløs forkjemper for motreformasjonen, og det at han ble utnevnt som konge, mens Matthias var ennå i live, ble derfor regnet for å være en krenkelse mot valgkongedømmet i Bøhmen. Dermed samlet adelen seg i 1618 for å legge inn en formell klage til Matthias om at deres rettigheter fra Majestetsbrevet var brutt. Da nyheten kom om at forsamlingen var ulovlig bestemte de seg for å planlegge et kupp dagen etter. Makten var hos stendene i to år (1618-1620) før keiser Ferdinand den 2. tok tilbake makten kort tid etter at Fredrik den 5. av Pfalz var blitt kronet. Deretter satte Ferdinand den 2. i gang en omfattende re-katolisering av samtlige Habsburg-land, inkludert Bøhmen. Denne prosessen toppet seg i 1629 med Restitusjonsediktet. da keiseren bestemte seg for å innføre en re-katolisering for resten av det tysk-romerske riket. Dermed var tiden mellom 1609-1629 en tid der habsburgerne kjempet for politisk sentralisering i sine egne områder, men det skapte opprør fordi adelen stod sterkere i habsburglandene enn i andre deler av det tysk-romerske riket.

Den religiøse toleransen henger derfor sammen med ulike former for statsbygging på 1600-tallet. Habsburgernes katolisisme og fokus på religiøs homogenitet var en måte å sikre at stendene ble sosio-økonomisk avhengig av kongen og at habsburgerne kunne bestemme hvem som skulle innta stillinger i sine områder. På den andre siden var protestantene innstilt på å skape en stat som var helt annerledes enn det habsburgerne representerte. Det den bøhmiske konføderasjonen representerte var nok en tidlig versjon av et konstitusjonelt monarki, der makten lå hovedsakelig i stenderforsamlingen, mens regentens makt var tydelig begrenset.²⁴³ Det bøhmiske opprøret var således et eksempel på det Burkhardt omtalte som en partikulærstat, der flere territorier hadde slått seg sammen til en egen stat. Det som

²⁴³ Mortimer 2015:166

kjennetegner partikulærstatene i tidlig moderne tid, var at de oppstod fra de lokale stender fra ulike provinser som slo seg sammen til noe som lignet en republikk. Samtidig var det ofte slik at disse statene var tilhengere av protestantiske retninger. De protestantiske universitetene hadde allerede fra slutten av 1500-tallet en utbredt litteratur angående hvordan maktforholdet mellom monark og stendene skulle være. De kalvinistiske universitetene var imidlertid mye mer skeptiske til at monarken skulle sitte med største parten av makten. Litteraturen som kom fra disse universitetene, talte mest for at stendene og fyrsten skulle ha et nærmest likestilt maktforhold.²⁴⁴ Denne holdningen mellom fyrste og stendene virker dessuten å være inspirert av Jean Kalvins religiøse lære. Kalvin talte for at man burde unngå monarker siden de kunne gå over til å bli tyranner, istedenfor foretrakk han et eldsteråd. Eldsterådet blir i denne sammenhengen ekvivalenten til stendene. Dermed så ser man at de statsbyggingsprosessene som tok sted i Bøhmen var inspirert av både religion og politisk ideologi. Hindringene for at denne statsbyggingsprosessen skulle få utfoldet seg var Ferdinand den 2. og motreformasjonen, der det var et tydelig mål om å sentralisere makten. Maktsentraliseringen som Ferdinand den 2. kjempet for ble for øvrig nedfelt ved freden i Westfalen, som gjorde at standene mistet all maktinnflytelse og dermed var det kun fyrsten som kunne være den legitime makten for et gitt territorium. På denne måten ser man at freden i Westfalen ekskluderte styringsformer som republikker og konstitusjonelle monarkier.

En annen side ved freden i Westfalen var at freden i Augsburg ble på nytt i 1648 bekreftet og at punktene skulle fortsatt følges.²⁴⁵ Noe som også leder meg til det tredje spørsmålet; hva skilte freden i Augsburg og Majestetsbrevet? Hvis freden skulle på nytt innføres hva var det da som var galt med denne freden? Freden i Augsburg hadde klart å holde fred i riket i 63 år og er en av Tysklands lengste fredsperioder noensinne, og var dessuten deres lengste fredsperiode inntil 2008. Freden i Augsburg sin største feil var etter min mening kirkereservasjonen som ekskluderte protestanter fra å innta stillinger i kirken, noe som bidro til å føre religion og politikk sammen. Det var utallige episoder der protestantene brøt denne loven flere ganger og dette lovbruddet ble følgelig håndhevet av Reichskammergericht, uten at det skapte en krig. Det kan ha sin bakgrunn i at freden i Augsburg var designet for å skape en vedvarende fred mellom protestanter og katolikker, der det ble gitt rettigheter på begge sider: *Ius Reformandi* til protestantene, som sikret dem retten til å reformere sitt eget område, og kirkereservasjonen for katolikkene. Derimot var

²⁴⁴ Whaley, 2011:459

²⁴⁵ German History in Documents and Images: *Peace of Westphalia*: Artikkel 5:1

situasjonen annerledes når det gjaldt Majestetsbrevet, for da var det en protestantisk adel som ville ha full religiøs toleranse, retten til å reformere, samt at de kunne besitte stillinger i kirken overalt i Bøhmen. Forskjellen mellom Majestetsbrevet og freden i Augsburg var at Majestetsbrevet ikke var et resultat av en fredsforhandling, men en utpressing fra adelen i møte med kongen. Det gjorde dermed at en konflikt i Bøhmen fra 1609 ble nærmest uunngåelig siden habsburgerne ville forsøke å sentralisere makten på bekostning av den sterke protestantiske adelen. Majestetsbrevet blir derfor en strukturell årsak til bøhmenopprøret og ikke en direkte årsak. Det er på grunn av at protestantene fortsatte aldri med å forlange ytterligere rettigheter fra majestetsbrevet. Når det gjelder hvordan bøhmenopprøret representerte et protestantisk alternativ til eneveldet på 1600-tallet, så var det nok inspirert av internasjonal protestantisk teologi samt nye politiske ideer fra protestantiske universiteter.

Kildeliste:

German History in Documents and Images. «Peace Treaties of Westphalia (Oktober 14/24, 1648).» Hentet 21.06.21 fra:

https://ghdi.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=3778

German History in Documents and Images. «The Bohemian Religious Peace (July 1609).»

https://ghdi.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=4501.

German History in Documents and Images. «The Religious Peace of Augsburg

(September 25, 1555).» Hentet 21.06.21 fra: <https://ghdi.ghi-dc.org/about.cfm>

Wilson, Peter. *The Thirty Years War: A Sourcebook*. New York: Palgrave Macmillan, 2010.

Kindle Edition. ISBN: 0230242065 (Restitusjonsediktet)

Wilson, Peter. *The Thirty Years War: A Sourcebook*. New York: Palgrave Macmillan, 2010.

Kindle Edition. ISBN: 0230242065 Saksen støtter katolikkene

Wilson, Peter. *The Thirty Years War: A Sourcebook*. New York: Palgrave Macmillan, 2010.

Kindle Edition. ISBN: 0230242065 Apologia

Wilson, Peter. *The Thirty Years War: A Sourcebook*. New York: Palgrave Macmillan, 2010.

Kindle Edition. ISBN: 0230242065 Bøhmiske konføderasjonen

Litteraturliste

- Berg, Sigrun. «*Reformasjonen*». Oslo: Det Norske Samlaget. 2017.
- Burkhardt, Johannes. «The Thirty Years' War». I *A Companion to the Reformation World*, redigert av R.P. Hsia, 273-290, Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 2006.
- Brady, Thomas. «German Histories in the Age of Reformations 1400-1650. Illustrated Edition. Cambridge University Press, 2009. Kindle Edition.
- Coffey, John. «The Language of Liberty in Calvinist Political Thought». I *Freedom and the Construction of Europe: volume I: Religious and Civil Liberty*, redigert av Quentin Skinner og Martin van Gelderen, 296-316 Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
- Dowley, Tim. «Atlas of the European Reformations». Oxford: Lion Books, 2015.
- Knutsen, Gunnar. «*Religionskrig i Europa 1450-1700*». Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2013.
- Kommisrud, Arne. «*Verdier og konflikt: Forklaringer i Max Webers historiske sosiologi*» Otta: Spartacus forlag, 1995.
- Lindberg, Carter. «The European Reformation». Oxford: Wiley Online Library, 2010.
- Machardy, Karin. «The Rise of Absolutism and Noble Rebellion in Early Modern Habsburg Austria, 1570-1620». *Comparative Studies in Society and History*, Volume 34, issue 3, 407-438, 1992. <https://doi.org/10.1017/S0010417500017898>
- Machardy, Karin. «*War, Religion and Court Patronage in Habsburg Austria: The Social and Cultural Dimensions of Political Interaction, 1521-1622*». New York: Palgrave Macmillan, 2003.
- Whaley, Joachim. «Germany and the Holy Roman Empire: Volume I Maximilian I to the Peace of Westphalia 1493-1648. New York: Oxford University Press 2012.
- Wilson, Peter. «The Causes of the Thirty Years War 1618-1648». *The English Historical Review*, Volume CXXII, issue 502, June 2008, 554-586, <https://doi.org/10.1093/ehr/cen160>

Wilson, Peter. «Europe's Tragedy: A New History of the Thirty Years War». London:
Penguin books Ltd, 2009.